

בין דינים לנפשות – השלכות רגשיות של עבודת הסנגור

מרי גונטר*

- א. הקדמה
- ב. פרולוג
- ג. מבוא: להיות משפטן ציבורי – האם האתוס מצדיק את הפאתוס?
- ד. ההשלכות הרגשיות של עריכת דין
 1. מחקרים זרים בנושא ההשלכות הרגשיות של עריכת דין
 2. ההשלכות הרגשיות בקרב עורכי הדין המטפלים באוכלוסיות מוחלשות
 3. עורכי הדין המתמחים בפלילים
 4. מאפייני עבודת הסנגור בהיבט הרגשי
 - 4.1 רגשות במשפט
 - 4.2 חשיפה לסיפור המקרה
 - 4.3 מעמד הסנגור במערכת המשפט
 - 4.4 יחסי סנגור – לקוח וההקשר הרגשי
 - 4.5 עבודת הסנגור כ"עבודת רגשות"
 - 4.6 קווי הדמיון בין עבודת הסנגור לעבודתו של מטפל בהיבט הרגשי
- ה. פוסט טראומטיזציה עקיפה בעבודת הסנגור
 1. הפרעת דחק פוסט-טראומטית
 2. טראומטיזציה עקיפה ומשנית
 - 2.1 טראומטיזציה עקיפה – מדדים שונים בקרב עורכי הדין לעומת אנשי מקצועות הטיפול
 - 2.2 הגורמים העיקריים לפער במדדי הטראומה העקיפה בקרב עורכי הדין ואנשי טיפול
 - 2.2.1 הכשרה
 - 2.2.2 סופרוויזין
 - 2.2.3 תדמית ציבורית
 - 2.3 מאפיינים נוספים המעצימים את המצוקה הרגשית של עורכי הדין
 - 2.3.1 האתוס המקצועי

* עו"ד מרי גונטר, מנהלת מחלקת נוער, סנגוריה ציבורית – מחוז מרכז. השימוש בלשון זכר נעשה מטעמי נוחות, אך מתייחס לשני המינים.

- 2.3.2 פסימיות
- 2.3.3 סביבת עבודה עוינת
- 2.3.4 חוסר נכונות לפנות לטיפול
- 2.3.5 השלכות הטראומה העקיפה
- 2.4 השלכות הטראומה העקיפה על עורכי הדין – הפן המקצועי
 - 2.4.1 קבלת החלטות בלתי רציונליות
 - 2.4.2 הימנעות
 - 2.4.3 אינטראקציה בין עורך-דין ללקוח
 - 2.4.4 חציית גבולות
- 3. השפעה על הלקוח – העצמת הטראומה
 - 1. המלצות למניעה, התמודדות וטיפול
 - 2. הפקולטות למשפטים
 - 3. לשכת עורכי הדין וגופים גדולים המעסיקים עורכי דין
 - 4. שיח רגשי בהליכים לא-לעומתיים
 - 5. דרכי התמודדות מוצעות נוספות
 - 4.1 העלאת מודעות
 - 4.2 מנגנוני ליווי תמיכה
 - 4.3 טיפול וליווי פרטני
 - 4.4 סיוע על ידי עמיתים וקבוצות טיפול
 - 4.5 הדרכה וייעוץ (סופרוויזין)
 - 4.6 הגברת תחושת הקולגיאליות
 - 6. הסניגוריה הציבורית בישראל – תחילת עידן המודעות
 - 7. פרדוקס המוטיבציה בעבודת הסנגור הציבורי
 - 6.1 מקורות מוטיבציה על-פי השקפות שונות
 - 6.2 צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה כמקור מוטיבציה של סנגור
 - 6.2.1 צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה
 - 6.2.2 "סיפוק החמלה"
 - 6.3 צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה, סיפוק החמלה ועבודת הסנגור
- 7. אחרית דבר: מודעות, מניעה ואופטימיות זהירה

א. הקדמה

כתיבת מאמר זה, העוסק בהשלכות רגשיות של עבודת הסנגור הציבורי, הסתיימה ברובה חודשים אחדים לפני אירועי שבעה באוקטובר 2023 ותחילתה של מלחמת "חרבות ברזל". באותה עת, המושג "טראומה" טרם הפך מרכיב

מרכזי בחוויה האישית והקולקטיבית של כולנו. עתה, במועד צאת ספר זה לאור, כשישראל עודנה בעיצומה של ההתמודדות עם הטרגדיה הלאומית ועם המחירים הכבדים שגובה המלחמה, העיסוק בחויית הטראומה, שאינה קשורה ישירות למציאות מטלטלת זו, עשוי להיתפס כזניח. ואולם, דווקא ההתמודדות עם המציאות הנוכחית מאירה באור חדש את חשיבות הדיון בנושא. נראה כי בתקופה זו מתחדדת ההבנה של השפעות הטראומה על הפרט, אף אם אינה נחויית באופן ישיר אלא בעקיפין. הבנה זו מחדדת את הצורך בבחינת השפעות דומות בהקשרים מקצועיים. בעת הנוכחית, כאשר תחושת חוסר האונים האישית והקולקטיבית מועצמת, נדרש דיון מעמיק במחירים הנפשיים והרגשיים "היום-יומיים", אשר אותם גובה העיסוק בתוכן טראומטי במסגרת עבודת הסנגור.

ב. פרולוג

אורטל (שם בדוי) הועמדה לדין במספר כתבי אישום בגין שורה של עבירות אלימות וסמים. כשמוניתי לייצג אותה מטעם הסניגוריה הציבורית, הייתה אורטל בשנות העשרים לחייה.

עבודתי כעורכת דין, חברה בצוות הפנימי של מחוז ירושלים של הסניגוריה הציבורית, החלה זמן קצר לפני התקופה המתוארת, והתיק של אורטל היה אחד הראשונים שבהם ייצגתי.

לקראת פגישתי הראשונה עם הלקוחה, קראתי את כתבי האישום ואת חומרי החקירה בתיקיה. אני זוכרת היטב את הרושם הראשוני שנוצר אצלי כשראיתי את אורטל בפעם הראשונה. הייתה זו תחושה חזקה של דיסוננס. דמות הנאשמת שראיתי בעיני רוחי כשעיינתי בפירוט המעשים האלימים הרבים וההתנהגות משולחת הרסן שתוארו בתיקיה – הייתה שונה לחלוטין מהמראה של אורטל. לחדרי נכנסה ספק נערה, ספק ילדה, נמוכה ורזה באופן קיצוני. האיפור על פניה היה כבד ומרושל, וכשחייכה, ראיתי שבפיה חסרות כמה שיניים. היה משהו גרוטסקי בסומק הכבד על הלחיים השקועות, בעצמות הבריה הבולטות מהמחשוף העמוק של חולצתה, ובנעלי העקב על רגליה הצנומות והחבולות.

בשלבם הראשונים של הייצוג, אורטל לא הייתה מוכנה לשתף אותי בפרטים על חייה ועל עברה. הדבר הקשה עלי להבין את מלוא מורכבות מצבה ולהציע לה סיוע מתאים. במרוצת הזמן הצלחתי לאסוף פיסות של מידע מתוך האמירות האגביות שלה, בין המילים הלקוניות שבהן תיארה את המצבים הקשים שאליהם נקלעה, ובעיקר מתוך השתיקות הארוכות שלה כשנמנעה שוב ושוב מלענות על שאלותיי.

במעט הפרטים שמסרה, ניסתה אורטל להציג חזות חיובית ואופטימית. היא דיברה על עצמה ועל חייה בקלילות מוגזמת. היא ביקשה לשכנע אותי שמה

שהביא אותה להסתבכות בפלילים הוא דבר של מה בכך וכי מדובר בנחלת העבר. וכך, כשהיא מתבלת את סיפורה בבדיחות, גלגול עיניים תיאטרלי וצחוק רם מדי – למדתי שאורטל מעולם לא הכירה את אביה ושאימה הייתה מכורה לסמים וככל הנראה רוב חייה עסקה בזנות. במשפטים בודדים סיפרה לי אורטל שהיא ואחיה הוצאו מהבית בגילאים צעירים מאוד. סיפרה שרוב הזמן היא גרה ברחוב. ושלפעמים "החבר שלה" מרשה לה לגור אצלו. בהמשך התברר לי ש"החבר" היה מבוגר ממנה בכשלושים שנים, וסיפק לה סמים ומקום לינה תמורת קיום יחסי מין.

אורטל סבלה מאנורקסיה. כשעיינתי בתיק הרפואי שלה למדתי שהיא עברה כמה אשפוזים פסיכיאטריים. באחת השיחות היא אמרה לי בגאווה גדולה שהיא לא אושפזה כבר יותר משנה. והוסיפה: "איזה כיף שאני כבר אוכלת כמו שצריך", והרימה את היד בתנועה של "כיף". אני זוכרת שהזרוע המונפת באוויר נראתה כמו עצם ועליה רק שכבה של עור, כל-כך דקיקה שפחדתי שמחיאית כף היד שלי עלולה לשובר אותה.

אורטל הייתה מכורה לסמים. עד מועד הכרותנו הספיקה לשהות כמה פעמים באישפוזיות ובמסגרות נוספות לטיפול בהתמכרויות. ניסיוני להבין מאורטל היכן היא מתגוררת וכיצד היא משיגה כסף למחיה, נתקל שוב ושוב במסכת של סיפורים צבעוניים ולא מציאותיים.

הקשר שלי עם אורטל לא היה רציף. פעמים רבות היא לא ענתה לשיחות הטלפון, ביטלה פגישות או פשוט לא הגיעה אליהן ללא הודעה מוקדמת, ולא הגיעה לדיונים בבית המשפט. בדרך כלל אחרי תקופת היעלמות כזאת, הייתי מקבלת הודעה שנפתח נגדה תיק פלילי נוסף.

היו גם תקופות שבהן לפתע אורטל יצרה איתי קשר; התקשרה בשעות הערב המאוחרות או הופיעה במשרדי ללא התראה. בתקופות שבהן שמרה איתי על קשר, כל המאמצים שלי הושקעו בניסיון לשכנע אותה להתחיל טיפול. אך הכול היה לשווא. בסיומה של כל שיחה הייתה מבטיחה שהפעם תגיע לפגישות בשירות המבחן ותפנה לטיפול ברווחה, אך לאחר מכן הייתה נעלמת שוב ומסתבכת בעבירות נוספות.

התיקים של אורטל לא היו חמורים באופן מיוחד ולא עלו בהם סוגיות משפטיות מורכבות או יוצאות דופן. עם זאת, המקרה שלה העסיק אותי רבות. חשתי שמחשבותי על אודותיה גברו על אלו שאותן הקדשתי ללקוחותי האחרים באותה העת.

כל אנשי המקצוע שטיפלו באורטל בעבר, עימם יצרתי קשר, שיתפו אותי באכזבתם מהקשר עם אורטל ובפרוגנוזה הטיפולית השלילית. הנחתי שאי-הצלחתי לרתום אותה להליך שיקומי כלשהו לא נבעה מהיעדר יכולות מקצועיות. עם זאת, לא הצלחתי להתגבר על התחושות של כישלון והחמצה.

המחשבות על הילדה הכחושה המתהלכת מסוממת ברחובות ירושלים ומוכרת את גופה תמורת מנת סם, הדירו שינה מעיניי. בכל פעם כשהייתה מתקשרת בשעות ערב מאוחרת, הייתי נדרכת. בכל פעם שהיא לא ענתה לשיחותיי, היה שוטף אותי גל של פחד.

הטיפול בתיקה של אורטל נמשך יותר משנה. לקח זמן רב עד שהחלה לבטוח בי והסכימה לשתף אותי מעט בתלאותיה. תמיד כשדיברה על עצמה ועל שנות ילדותה, הייתה משמיטה את התיאורים הקשים, ומסתפקת רק בציון של עובדות: "כן, החבר של אמא היה מרביץ לי. אבל ממש קצת" – ומצחקקת. "מה שבאמת היה מבאס בבית המשוגעים, זה שאף אחד לא בא לבקר אותי. אבל זה שטויות. התרגלתי מהר". "בפעם הראשונה הזרקתי דווקא בבית. לקחתי מאמא, כפרה עליה" – וקורצת לי.

העובדים הסוציאליים, עובדי קידום הנוער, קצינת המבחן – כל מי ששוחחתי איתו נותר אובד עצות. בשלב מסוים הצלחתי לאתר את מספר הטלפון של אימה, אך היא ניתקה את השיחה מיד לאחר שהצגתי את עצמי. פעם אחת אפילו שוחחתי עם "החבר" של אורטל בניסיון נואש לגייס את תמיכתו כדי לשכנע אותה להתאשפז. כצפוי, גם ממנו לא הגיעה הישועה. מפגישה לפגישה ראיתי שאורטל מאבדת עוד ממשקל גופה. היא הלכה ונעלמה למול עיניי, נבלעת בעולם חשוך וחסר רחמים.

כשאורטל שוב לא ענתה לטלפון, לא הופתעתי. ניסיתי להתקשר כעבור כמה ימים. ואז שוב. לאחר כשבועיים כבר הבנתי שקרה משהו נורא. כל הניסיונות שלי לאתרה כשלו. עקבותיה של אורטל נעלמו. כמה חודשים לאחר מכן התובע מולו עבדתי בתיקה, עדכן אותי שגם למשטרה אין כל מידע. עם הזמן הפסקתי לחפש. הבנתי שלא אשמע ממנה יותר.

מאז הטיפול בעניינה של אורטל חלפו שנים רבות. במרוצת הזמן התיקים שבהם אני מייצגת הפכו חמורים יותר, והסיפורים אליהם נחשפתי קשים יותר. אבל למרות הזמן שחלף וכובד המקרים שבהם טיפלתי, אני לא מסוגלת לשכוח את אורטל. אני עדיין זוכרת איך נראתה, זוכרת את צליל קולה, את השם של אימה. הגרון שלי עודנו חנוק כשאני חושבת עליה.

הזיכרון החזק ביותר הוא תחושות התסכול וחוסר האונים נוכח ההבנה שככל הנראה לא אצליח לעזור לה. בלילות רבים שחזרתי שוב ושוב את השיחות עם אורטל, תוהה אם היה משהו שאמרתי לא נכון, אם היה משהו שיכולתי לעשות אחרת. המחשבה שאולי לא עשיתי די כדי להצילה לא נתנה לי מנוח. עם הזמן הנחתי לשאלות אלו, שאלות שעליהן אין תשובה, אך סיפורה של אורטל היה ונותר כפצע פתוח בעבורי.

המקרה של אורטל אינו חריג בתחום העיסוק המקצועי שלי. נסיבותיה האישיות אינן ייחודיות בנוף העבודה של הסגורים הציבוריים. רובם המכריע של

לקוחותינו מתמודדים עם מציאות חיים מורכבת, כאשר תיקיהם הפליליים אינם אלא נדבך אחד בתוך הקשר נרחב של חוויות טראומטיות שהתרחשו בחייהם. עוני, התמכרויות, אלימות, פגיעות מיניות, מוגבלות נפשית או שכלית שאינן מטופלות – אלה הם רק מקצת מהקשיים אשר הם לרוב נחלת חלקם של הבאים בפתחה של הסניגוריה הציבורית.

בחרתי לשתף דווקא בסיפורה של אורטל, ולא באחד מהתיקים "הקשים" יותר של עבירות חמורות, כגון רצח או אונס, שבהם טיפלתי במרוצת השנים. מטרתי הייתה להדגים כיצד טראומה מקצועית עשויה להתפתח גם מעבודה על תיקים שבמבט ראשון נדמים כפשוטים או קלים. המקרה של אורטל לא היה חמור באופן מיוחד, ולא עלו בו סוגיות משפטיות מורכבות או יוצאות דופן, אך המפגש עם סיפור חייה הקשה ושבריריותה הותירו בי חותם עמוק יותר מאשר תיקים שנחשבים "קשים" יותר מבחינה משפטית. כסנגורית ציבורית למדתי שלא תמיד התיקים המתוקשרים או אלה עם העבירות החמורות ביותר הם אלה שעלולים להותיר צלקת על נפשו של עורך הדין.

מפגש עם אירועים טראומטיים הוא חלק אינהרנטי מעבודתו של סנגור. הדבר נכון במיוחד כאשר מדובר בייצוג חשודים ונאשמים הנמנים עם האוכלוסיות המוחלשות המצויות בשולי החברה. מצוקת לקוחותינו, אשר לעיתים קרובות היא הרקע להסתבכותם הפלילית, מתעצמת נוכח ניהול ההליך הפלילי נגדם, הליך שהוא חוויה מטלטלת כשלעצמה. פעמים רבות, העיסוק המקצועי של הסנגורים, בצילן של הטראומות של לקוחותיהם, הוא מקור ללחץ ולטראומטיזציה עקיפה. במאמר זה אבקש לבחון את ההשלכות הרגשיות של העיסוק על הסנגור עצמו ולדון בדרכי המניעה וההתמודדות. סיפורה של אורטל משמש אפוא חלון להבנת המורכבות הרגשית שבעבודת הסניגוריה ולצורך בהתמודדות מקצועית עם השלכותיה.

ג. מבוא: להיות משפטן ציבורי – האם האתוס מצדיק את הפאתוס?

המפגש האישי עם סיפורה של אורטל והמציאות הקשה של לקוחות הסניגוריה הציבורית, כפי שתוארו לעיל, מעלים שאלה עקרונית בדבר המחיר הרגשי שמשלמים משפטנים העוסקים בתחום. בסעיף זה אבחן את המתח המובנה בין האידיאל הערכי של הסניגוריה הציבורית לבין המציאות הרגשית המורכבת הכרוכה בעבודה זו, ואשאל אם האתוס המקצועי המניע את העוסקים במלאכה מספק מענה מספק לעלות הרגשית הכרוכה בה.

בהרצאתו בפני בוגרי הפקולטה למשפטים אמר כבוד השופט (כתוארו אז) מני מזוז כך:

"העיסוק במשפט הוא מעין ארכיטקטורה חברתית, [...] מטבע הדברים שהשירות המשפטי הציבורי לסוגיו – בין בייעוץ משפטי, בין בעבודת הפרקליטות ובין בעבודת הסנגוריה הציבורית או בעבודה בלשכת הסיוע המשפטי או בארגוני סיוע או זכויות אדם – מזמן לעושים בו במלאכה אפשרויות רבות יותר לתרומה חברתית, ולהשפעה ציבורית".¹

ומשרד המשפטים באתרו מתאר את חוויית ההתמחות במסגרתו כך:

"לצד הגיוון העצום, המשמעות של התמחות במשרד המשפטים היא אחריות ועצמאות לכל מתמחה ויכולת להשפיע בתהליכי קביעת המדיניות הציבורית והמשפטית במדינת ישראל. תחושת השליחות [...] הופכת את ההתמחות במשרד לחוויית למידה מעצימה ומתגמלת במיוחד, במשרד שבו מונחים עשיית ושירות הציבור בתחום המשפט, תוך הגנה על שלטון החוק, על זכויות האדם ועל ערכי היסוד של מדינת ישראל, שבה הכל שווים בפני החוק".²

תחושת השליחות, ההזדמנות למלא תפקיד בעל משמעות, האפשרות לעסוק בנושאים בעלי חשיבות ציבורית ויכולת ההשפעה ברמת הפרט – הופכות את העבודה בשירות המשפטי הציבורי למושא שאיפותיהם של עורכי דין רבים. במאמרה, דינה זילבר היטיבה לתאר את התחושות שנראה כי רבים מן המצטרפים לשורות עורכי הדין בשירות המדינה שותפים להן:

"לפני כ-23 שנים בהיותי סטודנטית צעירה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב, התבשרתי בשיחת טלפון שהתקבלתי להתמחות במקום שהיה מבחינתי משאת נפש – מחלקת הבג"צים בפרקליטות המדינה [...]. כמי שכבר בתקופת הלימודים נכבשה בקסם של המשפט הציבורי, צהלתי מאושר על כך שהגעתי למקום שמתאים לי ככפפה ליד".³

1 מני מזוז "המשפטן בשירות החברה" (הרצאה לבוגרי הפקולטה למשפטים בירושלים <http://bit.ly/3JTHsRL> (25.2.2018).

2 "התמחות במשרד המשפטים" **משרד המשפטים** (23.3.2025) <http://bit.ly/489pIf6>.

3 דינה זילבר "המון דברים יפים ראו עיניי: מחלקת הבג"צים כאתר של חינוך משפטי" **מעשי משפט** ט(1) 153, 154 (2017).

עבור משפטים שבחרים להתמחות בפלילים הגופים הציבוריים המרכזיים בתחום, פרקליטות המדינה והסניגוריה הציבורית, נחשבים למקומות עבודה מבוקשים.⁴ נוסף על תדמית הפרקליטות כ"בית הספר הכי טוב למתמחים בישראל",⁵ ייצוג המדינה בערכאות הפליליות מגשים עבור רבים מעובדיה את השאיפה לשרת את אינטרס הציבור ולקחת חלק בהליכים המתווים את המדיניות הציבורית. על מקורות המוטיבציה של סנגורים ציבוריים יורחב רבות בגוף המאמר. בשלב זה נראה כי די בהפניה למילותיו של פרופסור קרמניצר, המתארות את השליחות שבפעילות הסניגוריה הציבורית:

"המיקוד של פעולת הסניגוריה הציבורית באוכלוסייה המוחלשת של ישראל והסיוע הניתן לה על ידיה והטיפול שלה – מתוך ראייה מערכתית – בחוליות החלשות של החברה [...] הוא מעשה חברתי ומוסרי גדול, ברוח חזונו של הנביאים בדבר היחס הראוי כלפי הגר, היתום והאלמנה".⁶

נראה כי אתוס המצוינות המקצועית, המחויבות הערכית והרצון "לתקן את העולם" הם הגורמים העיקריים ההופכים את העיסוק במשפט למושך ונעלה בעיני רבים.

אולם, לתפקיד המשפטן הציבורי הפלילי נלווה גם היבט שזוכה להתייחסות מועטה יחסית – ההשלכות הרגשיות המשמעותיות של המקצוע. בשני העשורים האחרונים התפתח בעולם המשפט השיח על רמות הלחץ והשחיקה הגבוהות בקרב העוסקים בתחום. ממצאי מחקרים שבחנו את הנושא מעלים כי שופטים, פרקליטים וסנגורים ציבוריים רבים סובלים מתסמינים כגון חרדה, מתח ודיכאון כתוצאה של עבודתם.

כך, לדוגמה, בסקר שפורסם בארצות הברית נמצא כי 63% מהשופטים אשר השתתפו בו דיווחו על סימפטומים רגשיים, פיזיולוגיים וקוגניטיביים שליליים הנלווים לעיסוקם.⁷ לפי סקר שערכה הרשות השופטת בישראל, עלה כי כמחצית

4 אלה לוי-וינרב "הפייט" של משרד המשפטים ובתי המשפט במשרדי הענק: יוקרה, תחושה של יחידות וחיבור ערכי למשימות" גלובס (12.3.2019) <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001277543>.

5 "למה להתמחות בפרקליטות?" פרקליטות המדינה (6.12.2021) <http://bit.ly/3V5T4U9>.

6 מרדכי קרמניצר "שליחותה החברתית של הסניגוריה הציבורית" הסניגור 234, 7, 10 (2016).

7 Peter G. Jaffe, Claire V. Crooks, Billie Lee Dunford-Jackson & Michael Town, *Vicarious Trauma in Judges: The Personal Challenge of Dispensing Justice*, 54 JUV. & FAM. CT. J. 1 (2003).

מהנשאלים חווים עומס רגשי אגב הטיפול בתיקים.⁸

מחקרים שונים מצביעים על הקשיים הרגשיים הייחודיים בתחומים ספציפיים של המשפט הפלילי. דוגמה לכך היא מחקר אמריקאי שבחן את ההשלכות הרגשיות של עבודת הפרקליטים בתיקי עבירות מין שבוצעו בקטינים, אשר הראה כי 35% מהנשאלים דיווחו על שחיקה ו-41% תיארו סימפטומים של טראומטיזציה עקיפה (על המונח "טראומטיזציה עקיפה" יורחב בפרק ה של המאמר). באופן דומה, מחקר ישראלי שבדק את גורמי הלחץ בעבודת הפרקליטים, הראה כי רמת השחיקה של אלה גבוהה בצורה ניכרת מהממוצע בישראל ובעולם.⁹

במאמר זה בחרתי להתמקד בשאלת ההשלכות הרגשיות של עבודת הסנגור הציבורי, תוך בחינת מאפייני העיסוק העיקריים העלולים לגרום להתפתחות השפעות מזיקות. להלן אסקור את מבנה המאמר ואת הנושאים העיקריים שידונו בו.

בפרק ד' אעמוד על ייחודיות התפקיד שעיקרו ייצוג לקוחות שמרביתם משתייכים לאוכלוסיות מוחלשות, ואתיחס למורכבות העבודה מול "שחקני המשפט" הנוספים.

פרק ה' יוקדש לדיון בתופעה של הטראומטיזציה העקיפה, הבחנה שמקורה בחקר השפעות העבודה עם נפגעי טראומה על אנשי המקצועות הטיפולים, ולבחינת התופעה בהקשר של הייצוג בתיקי הסניגוריה הציבורית. אעמוד על כך שעבודת הסנגור כרוכה במפגש תדיר עם טראומה. זאת, הן בשל החשיפה לסיפוריהם האישיים של לקוחותיו, המגיעים לרוב מרקע של עוני, אלימות והתמכרויות, והן נוכח העובדה כי ליבת העבודה היא התמודדות עם תכנים טראומטיים, בדמות חומרי חקירה ועדויות המגוללים תיאורים של מעשיהם הקשים ביותר של בני אדם.

אבחן את הגורמים המעצימים את המצוקה הרגשית של הסנגורים, ובכללם חוסר הנכונות לפנות לטיפול והאתוס המקצועי שלפיו מקצוע עריכת הדין – עיקרו ניתוח "רציונלי" של עובדות שהעוסק בו נדרש לפעול באופן שמנותק מרגשות. אעמוד על כך שההכשרה המשפטית "הקלסית" נעדרת התייחסות לפן הרגשי של הפרקטיקה, ואינה עוסקת בפיתוח מיומנויות בין-אישיות חיוניות. בהמשך אדון בהמלצות למניעה ולהתמודדות, הן ברמת הפרט והן במסגרת מנגנונים שונים המוצעים לארגונים המעסיקים מספר גדול של עורכי דין. אפרט

8 גלי אביב ודליה ארנטל "עומס העבודה השיפוטית במערכת בתי המשפט בישראל" 127 (הרשות השופטת, מחלקת המחקר 2021).

9 חן מענית "סקר: מחצית מעובדי הפרקליטות שוקלים לעזוב את עבודתם" גלובס <http://bit.ly/4gg18eB> (14.6.2018).

דרכי סיוע אפשריות, כגון טיפול וליווי פרטניים, תמיכה מצד עמיתים והדרכה וייעוץ (סופרוויז'ן).

בהתחשב בנכונות הנמוכה של עורכי הדין לפנות לטיפול רגשי, אנסה לאתר דרכים אחרות יעילות להתמודדות עם הטראומטיזציה העקיפה, ובכך יעסוק פרק ו'. לשם כך, אדון במקורות המוטיבציה בעבודת הסנגור, ובפרט ב"צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה" – חוויה פסיכולוגית חיובית הנוצרת בעקבות ההתמודדות עם תכנים טראומטיים. בהקשר זה אטען כי אם נבין לעומק את המניעים שמטים את הכף להישארות במקצוע שיש במסגרתו השלכות רגשיות קשות, נוכל לבנות מנגנון יעיל להפחתתן.

למרות כל הקשיים שתוארו, רבים מהסנגורים הציבוריים עדיין רואים בעבודתם שליחות וזכות, כפי שניתן ללמוד מדבריו של עו"ד דורי פינטו, הסנגור הציבורי המחוזי של מחוז ירושלים לשעבר:

"הייתי סנגור ציבורי שנים לא מעטות. עם כל הקשיים והמצוקות שהעיסוק הזה מביא אתו [...] אין לי ספק [...] שמי שהם סנגורים ציבוריים הם בנות ובני מזל".¹⁰

דברים אלה מדגישים את החשיבות של שמירה על החוויה החיובית בעבודת הסניגוריה הציבורית, לצד ההתמודדות עם האתגרים הרגשיים. כדי שהסנגורים הציבוריים של היום והעתיד ימשיכו לחוש בנות ובני מזל, ובמטרה להבטיח שמירה על רווחתם הרגשית ועל רמתם המקצועית הגבוהה במילוי תפקיד מורכב זה, נדרשת בניית מערך מקיף של בחינה וסיוע, אשר ישפר את יכולת ההתמודדות עם הקשיים הרגשיים הכרוכים בעבודה זו.

ד. ההשלכות הרגשיות של עריכת דין

1. מחקרים זרים בנושא ההשלכות הרגשיות של עריכת דין

"מקצוע עריכת הדין מן הקשים שבמקצועות החופשיים. עורך הדין, בניגוד לבעלי מקצוע אחרים, נאלץ להתמודד בד-בבד במיני חזיתות רבות כנגד יריבים רבים".¹¹ בשני העשורים האחרונים הולך וגובר בעולם המשפט השיח על רמות הלחץ והשחיקה הגבוהות הכרוכות בעבודתם של עורכי דין. מחקרים רבים מצביעים על אחוז גבוה של עורכי דין הסובלים מדיכאון ומשימוש לרעה

¹⁰ דורי פינטו "להיות סנגור ציבורי" הסניגור 260, 4 (2018).

¹¹ ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 12-4041-05 צפדיה נ' גינזבורג (נבו) (12.7.2012).

בחומרים ממכרים. כך, לדוגמה, ממחקרים שנערכו באוסטרליה עולה כי הסיכוי של עורכי דין לפתח תסמינים של חרדה גבוה משמעותית בהשוואה ליתר האוכלוסייה.¹² במחקר אחר נמצא כי שליש מעורכי דין המתמחים בליטיגציה סובלים מתסמיני דכאון קליני.¹³

בארצות הברית הצביעו חוקרים על כך ששיעור עורכי הדין הסובלים מדיכאון גבוה פי ארבעה בהשוואה לאוכלוסייה הכללית, ונמצא שיעור גבוה אף יותר של שימוש לרעה בסמים ובאלכוהול.¹⁴ בשנת 2016 פורסם מחקר מקיף בנושא. המחקר בחן את נושא ההתמכרויות והבעיות הנפשיות בקרב עורכי דין הנמנים עם חמש-עשרה לשכות ברחבי ארצות הברית. נמצא כי כעשרים אחוזים מהמשתתפים דיווחו על שימוש מופרז וקבוע באלכוהול, שיעור שהוא גבוה משמעותית ביחס לבעלי מקצועות אחרים. כמו כן, נמצאה רמה גבוהה במיוחד של דכאון וחרדה (כ-30 ו-20 אחוזים, בהתאמה). ממצא מדאיג נוסף הוא כי כ-11% מעורכי הדין התמודדו עם מחשבות אובדניות במהלך הקריירה.¹⁵ במחקר אחר צוין כי עורכי הדין נמצאים במקום השני בשיעור של הפרעות שינה בהשוואה לאנשי מקצועות אחרים בארצות הברית.¹⁶

מנתוני סקר שנערך בקרב עורכי הדין בקנדה עולה כי 94% מהמשתתפים ציינו כי הם סובלים מלחץ או משחיקה, ו-68% דיווחו על חרדה.¹⁷ ממצאים דומים התגלו גם במחקרים שנערכו באנגליה. מעל שליש מעורכי הדין שנבחנו בסקר שנערך באנגליה בשנת 2019 דיווחו על מתח הנחווה על ידם באופן שוטף, כאשר 66% מהנשאלים ציינו כי הם מצויים בחרדה ובמתח בתקופה הרלוונטית לעריכת הסקר.¹⁸ אחוז עורכי הדין "הצעירים" (עד חמש שנות ותק במקצוע),

NORM KELK ET AL., COURTING THE BLUES: ATTITUDES TOWARDS DEPRESSION IN AUSTRALIAN LAW STUDENTS AND LEGAL PRACTITIONERS 42 (Brain & Mind Research Institute Monograph, 2009) 12

LAURA HELM, MENTAL HEALTH AND THE LEGAL PROFESSION: A PREVENTATIVE STRATEGY (Law Institute Victoria and Legal Services Board, 2014) 13

Laura Rothstein, *Law Students and Lawyers with Mental Health and Substance Abuse Problems: Protecting the Public and The Individual*, 69 U. PITT. L. REV. 531, 532 (2008) 14

Patrick R. Krill, Ryan Johnson & Linda Albert, *The Prevalence of Substance Use and Other Mental Health Concerns Among American Attorneys*, 10 J. ADDICTION MED. 46 (2016) 15

Anne Brafford, *Building the Positive Law Firm: The Legal Profession at its Best* 18 (University of Pennsylvania Scholarly Commons, Masters of Applied Positive Psychology Capstone Projects, 2014) 16

SURVEY OF LAWYERS ON WELLNESS ISSUES LEGAL PROFESSION ASSISTANCE CONFERENCE (IPSOS REID, Canadian Bar Association 2012) 17

Lexis Nexis, *Stress in the Legal Profession: Problematic or Inevitable*, THE 18

אשר דיווחו על תחושה תמידית של דחק מהעבודה עמד בשנת 2019 על 19.52%¹⁹ תופעות אלו אינן ייחודיות לחו"ל, וניכרות גם בישראל. בישראל חקירת ההשלכות הרגשיות של העיסוק בעריכת דין עודנה בשלביה ההתחלתיים, והכתיבה בנושא דלה. עם זאת, בהתאם לתוצאות הסקר שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נראה כי תמונת המצב בארץ לא שונה בהרבה מהמציאות המתוארת במחקרים שנערכו בחו"ל, כאשר כ-65% מעורכי הדין שנשאלו דיווחו על מתח או לחץ נפשי, בשל עבודתם.²⁰

2. ההשלכות הרגשיות בקרב עורכי הדין המטפלים באוכלוסיות מוחלשות

תחום התמחותו של עורך הדין ומאפייני הקבוצה העיקרית של לקוחותיו הם בין הגורמים המרכזיים לסיכון להיווצרות השלכות רגשיות שליליות עקב העיסוק. כך נמצא כי עורכי דין המייצגים לקוחות מוחלשים בקליניקות המשפטיות, חשופים יותר לסיכון לפתח תסמינים רגשיים שליליים.²¹ ממצאי מחקר שנערך בנושא בארצות הברית עולה כי 87% מעורכי הדין המייצגים מבקשי מקלט סבלו מתסמינים של טראומה משנית.²² בין קבוצות הסיכון להשפעה נפשית שלילית של העבודה על חייהם המקצועיים והאישיים נמנים: העוסקים בדיני משפחה, בדיני הגירה, עורכי הדין המתמחים בנוזקי גוף, ואלה המייצגים נפגעי עבירה וקטינים.

מחקר אשר נערך בארץ ובחן את ההשלכות הרגשיות של עריכת הדין החברתית, הצביע על תמונה דומה של מחירים רגשיים כבדים אשר גובה הייצוג של לקוחות המשתייכים לאוכלוסיות מוחלשות. שינויים מהותיים בתפיסת העולם, ניתוק (דיסוציאציה), אובדן אמון בעולם המשפט, פגיעה בתחושות הביטחון האישי וקשיי שינה – אלה הם מקצתם מההשלכות השליליות של העיסוק שתארו משתתפות המחקר.²³

.BELLWETHER REPORT SERIES (2019)

Kayleigh Leonie, *Resilience and Wellbeing Survey* (Survey report Junior Lawyers Division 2019) 19

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "תנאי עבודה והתארגנויות עובדים" הסקר החברתי 2016 (2018). 20

Andrew P. Levin & Scott Greisberg, *Vicarious Trauma in Attorneys*, 24 PACE L. REV. 245 246 (2003) 21

Lin Piwowarchyk et al., *Secondary Trauma in Asylum Lawyers*, 14(5) BENDER'S IMIG. BULL. 1 (2009) 22

נעמי לבנקרון "זולגות הדמעות מעצמן": מחירה הרגשי של עריכת דין חברתית" מעשי משפט 13 (2014). 23

עורכי דין המייצגים אנשים החיים בעוני, אשר השתתפו במחקר דומה שנערך בישראל, תיארו אף הם ביטויים של "תשישות החמלה", תסכול מקצועי, עומס רב ופסימיות.²⁴

3. עורכי הדין המתמחים בפלילים

תחום נוסף שבו ניכרות השלכות רגשיות משמעותיות הוא המשפט הפלילי. עורכי הדין המתמחים במשפט הפלילי, מוגדרים כאחת מקבוצות הסיכון להתפתחות תסמינים רגשיים ונפשיים שליליים בשל עיסוקם.²⁵ עורך דין המתמחה בתחום זה הופך להיות "עד" תמידי להתנהגויות הקשות ביותר של בני אדם, ועבודתו כרוכה במפגש יום-יומי עם טראומה. עבודתם של המתמחים בפלילים כוללת באופן אינהרנטי היבטים קשים רבים. בין אלה אפשר למנות: קריאה וצפייה בחומרי חקירה הכוללים תוכן קשה, שמיעתן של עדויות של קורבנות עבירה, החשיפה להשלכות ההרסניות ביותר של התנהגויות פוגעניות.

בשנת 2008 פורסם בארצות הברית מחקר אשר ערך השוואה של התסמינים הנפשיים של עורכי דין העוסקים בתחום הפלילי לבין אלה של המתמחים בתחומי משפט אחרים. ממצאי המחקר עולה כי המשתתפים לקבוצה הראשונה נפגעים מטראומה עקיפה בשיעור רב יותר מאשר עמיתיהם מתחומי המשפט האחרים.²⁶ עוד נמצא כי קיים פער משמעותי במדדי הדיכאון, המתח, הפגיעה בתחושת הביטחון האישי והאינטימיות, כאשר אלה של עורכי הדין הפליליים היו גבוהים קרוב לפי שניים מעמיתיהם.²⁷

נתונים מאוסטרליה מצביעים על מגמה דומה שלפיה "הפליליסטים" סובלים מרמה גבוהה יותר של טראומה עקיפה, דכאון ומתח מאשר אלה העוסקים בענפי המשפט האחרים.²⁸

בשנת 2017 פורסם בישראל מחקר אשר ביקש לבחון את השפעת הרגשות בעבודתם של תובעים בהליך הפלילי.²⁹ אחת ממסקנותיהן של המחברות הייתה

²⁴ יעל כהן-רימר "עריכת דין מודעת עוני: עורכי דין חברתיים, עורכי דין פרטיים והסיוע המשפטי בישראל" מעשי משפט יד 111 (2023).

²⁵ Donald C. Murray & Johnette M. Royer, *Vicarious Traumatization: The Corrosive Consequences of Law Practice for Criminal Justice and Family Law Practitioners 2* (Legal Profession Assistance Conference, Halifax, Canada, 2003).

²⁶ Lia Petar Vrkleviski & John Franklin, *Vicarious Trauma: The Impact on Solicitors of Exposure to Traumatic Material*, 14 TRAMATOLOGY 106, 114 (2008).

²⁷ שם, בעמ' 112.

²⁸ KELK ET AL., לעיל ה"ש 12, בעמ' 47.

²⁹ שירה לייטרסדורף-שקדי וטלי גל "לתבוע ברגש? רגשות התובעים בהליך הפלילי" המשפט כג 47 (2017).

כי תובעים שהשתתפו במחקר תיארו תסמינים פוסט-טראומטיים, ניתוק, חרדות, ערעור העצמי, הביטחון הקיומי והאמון בבני אדם.³⁰ מחקר אחר, אשר בחן את האלמנטים הרגשיים בעבודתם של פרקליטים וסנגורים במהלך ניהול משא ומתן לגיבוש הסדרי טיעון בתיקי עבירות מין, מצא כי המאפיינים הבולטים אצל המשתתפים בשתי הקבוצות היו רגשות שליליים, בעיקר פחד וכעס.³¹ בהמשך לממצאים אלה על הקשיים הרגשיים של העוסקים בפלילים, מחקר נוסף שנעשה בארץ בחן את השלכות הייצוג של עברייני מין על חיי היום-יום ועל רווחתם הנפשית של סנגורים ציבוריים.³² בין יתר מסקנות המחקר נמצא כי הסנגורים דיווחו על שינוי בתפיסת העולם שחל בשל עבודתם, על אובדן הנאיביות, ועל ערעור אמוןם בזולת.³³ עוד דווח בקרב משתתפי המחקר על ההתפתחות של סימפטומים פולשניים של שחזור הטראומות, ניתוק והימנעות והפרעות שינה.³⁴ ממצאים אלו מחזקים את התמונה הכוללת לגבי השפעתו השלילית של העיסוק בתחומי משפט הכרוכים בייצוג אוכלוסיות מוחלשות. לאחר שסקרנו את ההשלכות הרגשיות של עריכת דין באופן כללי ואת ההשפעות הייחודיות על עורכי דין המטפלים באוכלוסיות מוחלשות ובתחום הפלילי, אפנה כעת לבחינה מעמיקה של מאפייני עבודת הסנגור בהיבט הרגשי.

4. מאפייני עבודת הסנגור בהיבט הרגשי

"[...] יש לזכור כי גם הסניגור הוא ככל האדם, ובפרפרזה על הקטע המפורסם מהמחזה 'הסוחר מוונציה' נתמה אף אנו – וכי אין לסניגור עיניים? אין לסניגור ידיים, איברים, צורה, חושים, מאוויים, רגשות?"³⁵

30 שם, בעמ' 84.

31 שירה לייטרסדורף-שקדי "שונאים סיפור אהבה" – פרקליטים וסנגורים במו"מ לגיבוש הסדרי טיעון בתיקי עבירות מין" משפט מפתח 6, 23 (2021).

32 Malli S. Bitton & Anat Mashiach, *From Their Angle: A Look at the Emotional World of Defense Attorneys Who Represent Sex Offenders*, 66 INT'L. J. OFFENDER THER. COMP. CRIMINOL., 1347 (2022).

33 שם, בעמ' 1356.

34 שם, בעמ' 1359.

35 ע"פ 7201/23 עו"ד שרמן נגד כב' השופט זלוצ'ובר, פס" 13 לפסק הדין (נבו 5.12.2023).

4.1 רגשות במשפט

בהתאם לתפיסה המסורתית של המשפט, הרגשות הם תגובה אישית, אינסטינקטיבית ובלתי נשלטת, בעוד המשפט נתפס כזירה רציונלית המבוססת על היגיון וכללים מובנים. לפי תפיסה זו, יש להימנע מעיסוק ברגשות במערכת המשפט כדי להבטיח תקינות תפקודה. באשר לבעלי התפקידים בהליך, לפי התפיסה הקלאסית, הרי שמצפים מהם התנהלות נעדרת ביטויים רגשיים.

בעשורים האחרונים חלה התפתחות משמעותית בהבנת היחס שבין רגשות למשפט, המאתגרת את התפיסה המסורתית הדיכוטומית בין השניים. תחום חקר הרגשות במשפט מראה כיצד עולם המשפט רווי רגשות באופן אינהרנטי, וכי המשפט לא יכול להתקיים במנותק מהשפעות רגשיות, תרבותיות וחברתיות. הגישה המודרנית בתחום של משפט וחברה מכירה בכך שהמערכת המשפטית מושפעת באופן מהותי מתגובות רגשיות וסנקציות לא פורמליות, ובכך מטשטשת את ההפרדה שהייתה מקובלת עד כה בין עולם הרגש לעולם המשפט.³⁶

ההתמודדות עם תכנים קשים, הנמצאים בליבו של העיסוק בפלילים והמעוררים קשת רגשות רחבה, היא מנת חלקם היומיומית של בעלי התפקידים השונים במשפט הפלילי. התפיסה הדיכוטומית בין עולם המשפט לעולם הרגש מציבה ציפייה שכל "השחקנים" בזירה המשפטית יתנהלו במנותק מדעותיהם האישיות, מאמונותיהם או מרגשותיהם. אולם בפועל, שופטים, סנגורים, תובעים, פרקליטים, שוטרים, חוקרים, קציני מבחן, אנשי שירות בתי הסוהר ואחרים – כל אחד בתחומו – נחשפים יוםיום לחומרים טעונים רגשית, ובהכרח מושפעים מכך. לכל תפקיד נלווית מורכבות, אשר יש בה כדי להשליך על העולם הרגשי והנפשי של כל מי שעוסק במשפט פלילי.

הבנת התפקיד המהותי של הרגשות במערכת המשפט מחישה את המורכבות המיוחדת בעבודת הסנגור הפלילי. הסנגור נדרש להתמודד עם רגשות עזים – הן שלו והן של לקוחותיו – תוך שמירה על שיקול דעת מקצועי. בניגוד לתפיסה המסורתית המעודדת "ניתוק רגשי", טענתי היא כי דווקא ההכרה וההבנה של הדינמיקה הרגשית השזורה בעבודת הסנגור, עשויות לשפר את איכות הייצוג המשפטי.

יצוין כי על אף קיומם של מאפיינים דומים בעבודתם של כלל בעלי התפקידים בהליך הפלילי, ובפרט של פרקליטים ותובעים – לאלה של

36 אורנה אליגון דר "זירות של בוש, פחד וזעם: היסטוריה, משפט ואונס בתקופת המנדט" *משפט חברה ותרבות* משפט ורגשות 151, 153–157 (2020).

סנגורים,³⁷ במאמר זה בחרתי להתמקד בייחודיות התפקיד של האחרונים, בהיבט הנדון.

4.2 חשיפה לסיפור המקרה

החשיפה לחומרי החקירה ולעדויות המגוללים תיאורים של מעשיהם הקשים ביותר של בני האדם היא שגרת יומו המקצועי של סנגור. הייצוג בעבירות המתה, אלימות חמורה או עבירות מין כרוך בחשיפה מתמדת לצד האפל של האנושות. קריאת עדויות הנפגעים, צפייה בתיעוד חזותי או צילומי שלעיתים קרובות כולל תכנים מעוררי אימה; עיון בדוחות רפואיים המתעדים פגיעות קשות; שמיעת עדויות הקורבנות המשחזרים את רגעייהם הקשים ביותר – כל אלה מפגישים את הסנגורים, יום יום, עם כאב רב.

נראה כי, כאמור, התמודדות זו משותפת לכלל בעלי התפקידים במשפט – אם כי חשיפתם של שופטים לחומרי החקירה תדירה פחות, בהינתן העובדה כי ברוב המקרים של התיקים הפליליים בישראל לא מתנהל הליך של שמיעת הוכחות.³⁸ אולם, עבודתו של סנגור כרוכה במורכבויות נוספת וייחודיות הנובעת מעצם המהות של תפקידו.

לרוב לא יתקשו הסנגורים והסנגוריות לענות על השאלה המופנית אליהם תכופות, והיא: "כיצד אתה מסוגל לייצג אדם שביצע עבירה חמורה ופגע באחרים?", ולספק הסבר על אודות חובתם המוסרית והאתית להעניק ייצוג נאמן לכל נאשם והטעמים שבסיס חובה זו. שאלה אחרת, שזוכה להתייחסות מועטה יותר, היא מה החוויה הרגשית של סנגור המייצג אדם שביצע פשע נטעב, ומה הוא המחיר הנפשי שגובה הייצוג מעורך הדין. האם קיימים רגשות, אמונות או ספקות מהם חייב עורך הדין להתנתק, ולו באופן זמני, כדי לבצע את עבודתו באופן מיטבי?³⁹

נראה כי הגילויים של העשורים האחרונים בתחום חקר המוח על תפקידם של "נוירוני המראה",⁴⁰ עשויים לחדד את הבנת המורכבות בשאלת ההתמודדות הרגשית של סנגור. "נוירוני המראה", הקרויים גם "נוירוני האמפתיה", הם תאי עצב במוח המופעלים כאשר אדם צופה בפעולה כלשהי הנעשית על ידי אדם

³⁷ ראו לדוגמה לייטרסדורף-שקדי "שונאים סיפור אהבה", לעיל ה"ש 31.

³⁸ קנת מן "סדר דין פלילי מנהלי: הסדרי טיעון, הרשעות שווא של אשמים ופיקוח שיפוט" **משפט, חברה ותרבות** משפט צדק? ההליך הפלילי בישראל – כשלים ואתגרים 217, 219 (2017).

³⁹ Susan Bandes, *Repression and Denial in Criminal Lawyering*, 9 BUFF. CRIM. L. REV. 339, 340 (2006).

⁴⁰ אורי פסובסקי "מדעי האמפתיה" **כלכליסט** (28.1.2010) <http://bit.ly/4n1e8r6>.

אחר, וגורמים ל"עד" לחוות את מה שעושה או מרגיש זולתו, כאילו החוויות הן שלו עצמו.⁴¹ העמקת החקר הביאה לגיבושה של תזה שלפיה האמפתיה היא תהליך תחושתי של זיהוי מהיר ומיידי של המצב הרגשי של האחר.⁴² בהתאם לאמור, אפשר להניח כי התגובה הרגשית המיידית, ולעיתים קרובות בלתי מודעת, של מי שנחשף לעדויות המתארות כאב וסבל, היא לחוש אמפתיה כלפי הקורבן וכעס וסלידה כלפי הפוגע. מוחו של סגור אינו שונה בהקשר זה – תגובתו הרגשית הראשונית והמיידית נוכח העדויות הטראומטיות, תהיה זהה לזו של כל אדם אחר. נטייתו הטבעית היא להזדהות עם הקורבן ולגנות את הפוגע. ממצאי מחקר שבחן את שאלת הטראומה המשנית בהליכים פליליים בגין עבירות שלצידן עונש מוות בארצות הברית, ממחישים היטב את האמור לעיל: נמצא כי אחד האתגרים הרגשיים הקשים ביותר שצוינו על ידי הסגורים המייצגים בתיקי רצח הוא הכאב העז שחשו נוכח סבלם של משפחות הקורבנות.⁴³

אין באמור לעיל כדי להעמיד בסימן שאלה את האמונה הבסיסית של סגור מקצועי בחובתו האתית והמוסרית להעניק ייצוג נאמן ומסור ללקוחו, או את המוטיבציה למלא את התפקיד באופן מיטבי. עם זאת, התגובה הרגשית הראשונית והבלתי מודעת לתוצאות המעשים הפליליים של לקוחו עלולה לעורר אצל הסגור דיסוננס פנימי מסוים עם הדרישות של תפקידו.⁴⁴ אף המחויבות העמוקה ביותר לעבודה הסגוריאליית אין בה כדי לנטרל לחלוטין את הקונפליקט הרגשי המתעורר נוכח הכאב לו עדים עורכי הדין.⁴⁵ כפי שניסח זאת עו"ד דורי פינטו:

"לא פחות מכבידה ולא פחות קשה, ועם פוטנציאל של ממש לנזק נפשי, היא הפגישה עם קורבנות עבירה אומללים שנפגעו קשות על ידי הנאשם או על ידי אחרים, כשאנחנו הסניגורים, בהגנה המסורה שאנחנו מעניקים לנאשם, לא מקלים על מצבם".⁴⁶

Timothy P. O'Neill, *Mirror Neurons, the New Neuroscience, and the Law: Some Preliminary Observations*, 39 SW. L. REV. 499, 500 (2010)

שם, בעמ' 503.

Kyoto Y. Tavassoli, *Secondary Trauma in Capital Trial Defense Practice for Indigent Clients* 103 (Ph.D. dissertation, Arizona State University, 2016)

Bandes, לעיל ה"ש 39, בעמ' 362.

שם, בעמ' 368.

פינטו, לעיל ה"ש 10, בעמ' 5.

בניסיון להפחית את עוצמת המעמסה הרגשית שבחשיפה לסבל הקורבנות, עשוי הסנגור לפתח מנגנוני הגנה שונים, חלקם מודעים וחלקם לא, לניהול תגובותיו הרגישות, וביניהם – הימנעות מחשיפה חוזרת לחומרי חקירה טראומטיים, הדחיקת המחשבות על אודות הסבל שנגרם לנפגע, שימוש בטרמינולוגיה המשפטית "המרוחקת" (כגון, השימוש במונח "מתלונן" במקום "קורבן" או "נפגע"), ועוד.

אין ספק כי להדחיקת הרגשות השליליים יש תפקיד חשוב, והיא מנגנון הגנה חיוני המאפשר לסנגור "להניח בצד", ולו באופן זמני, את האמוציות שעלולות להפריע לו במילוי תפקידו. עם זאת, ההדחקה עלולה להפוך לסימפטום בעייתי, כאשר הסנגור מוצף בתכנים טראומטיים באופן יום יומי, ללא אפשרות לעבדם.⁴⁷ מקום שההדחקה הופכת להיות רחבה ו"נוקשה", ללא מתן מרחב בטוח לביטוי הרגשות השליליים, עלולה היא להתקבע כדפוס ולהשתרע בהדרגה מעבר לתחום המקצועי של הסנגור – אל המרחב הבין אישי.⁴⁸ השימוש במנגנון ההגנה באופן בלתי מותאם ובלתי מעובד עלול לגרום לתפקוד לקוי בתחום המקצועי והאישי, פגיעה ביכולת לנהל מערכות יחסים תקינות, ולתופעות פיזיולוגיות ופסיכולוגיות שליליות.⁴⁹

4.3 מעמד הסנגור במערכת המשפט

הבידוד המקצועי מופיע כמוטיב חוזר בספרות המקצועית המתארת את עבודתו של סנגור.⁵⁰

הסנגור הציבורי הארצי לשעבר, ד"ר יואב ספיר, היטיב לתאר את המציאות רווית הקונפליקטים של חיי הסנגור באופן הבא: "הסנגורים הם אנדרדוגים, הפועלים בסביבה עוינת שמתקשה לעיתים קרובות להבין את תפקידם ולקבל את טענותיהם".⁵¹ ובמקום אחר כתב:

47 Bades, לעיל ה"ש 39, בעמ' 374.

48 שם, בעמ' 375.

49 שם.

50 Barbara A. Babcock, *Defending the Guilty*, 32 CLEV. ST. L. REV. 175, 181 (1983–1984); Abbe Smith, *Too Much Heart and Not Enough Heat: The Short Life and Fractured Ego of the Empathic, Heroic Public Defender*, 37 U.C. DAVIS L. REV. 1203, 1214 (2004); Abbe Smith & William Montross, *The Calling of Criminal Defense*, 50 MERCER L. REV. 443, 451 (1999).

51 יואב ספיר "פעולה קולקטיבית: הסנגוריה הציבורית כקהילה של סנגורים" הסניגור 200, 5,5 (2013).

"לנו, הסנגורים, אין הרבה שמחות ניצחון. העבודה היומיומית שלנו היא קרב ארוך במעלה הגבעה. התחושה היא שכולם נגדנו: השוטרים, שפעמים רבות מקשים עלינו להיפגש עם הלקוח העצור; הפרקליטים, שלעיתים מזהים אותנו עם לקוחותינו ומתקשים להבין את השליחות המקצועית שלנו; והציבור שמניח שהלקוחות שלנו ממילא אשמים – אם לא במה שמייחסים להם, אז בוודאי במשהו אחר. גם בבית המשפט אנחנו חשים לא פעם שחזקת החפות וספק סביר הם מושגים השמורים למשפט עלי ספר (Law in Books) להבדיל מהמשפט במציאות (Law in Action). לא פעם משמשים סנגורים חיץ, שק לחבוט בו: אנחנו צריכים להסביר לבית המשפט מדוע הלקוח ששוחרר למעצר בית, לאחר שטענו בלהט כי ניתן לבטוח בו, הפר את תנאי המעצר, או לא התייצב לדיון".⁵²

התייחסות עוינת מצד שופטים, מושבעים ותובעים צוינה במחקר שנערך בארצות הברית כאחד הקשיים המשמעותיים בפניהם ניצבים הסנגורים המייצגים בעבירות שלצידן עונש מוות.⁵³ משתתפי המחקר תיארו את תחושתם כי באולם בית המשפט אין הם אלא "קול בודד" הנאבק עבור לקוחותיהם בתוך סביבה אנטיגוניסטית – תופעה אשר הפכה את עבודתם לקשה ומתוחה במיוחד.⁵⁴ מחקר אחר, שהוזכר לעיל, בחן את ההיבטים הרגשיים בעבודתם של סנגורים ופרקליטים שייצגו בתיקי עבירות מין. נמצא כי בית המשפט נתפס על ידם כגורם המעורר תחושות של בושה ואשמה, כגורם המייצר חוסר ודאות ומקור לרגשות של כעס ופחד.⁵⁵

סנגורים ניצבים לצד לקוחותיהם במאבקם נגד כוחו הרב של השלטון,⁵⁶ ולוחמים לעיתים כנגד כל הסיכויים.⁵⁷ הסנגור נמצא תמיד במצב של נחיתות מובנית:⁵⁸ ביחס לשופט, ביחס לתביעה אשר אמונה על ההגנה על האינטרס הציבורי, אל מול האינטרס הצר של הלקוח עליו מופקד הסנגור,⁵⁹ ולעיתים

52 יואב ספיר "הרשעות חפים מפשע – דברים לזכרו של ד"ר דיויד וינר" הפרקליט מח 289, 289 (2006).

53 ראו Tavassoli, לעיל ה"ש 43, בעמ' 168.

54 שם, בעמ' 169.

55 לייטרסדורף-שקדי "שונאים סיפור אהבה", לעיל ה"ש 31, בעמ' 28.

56 Abbe Smith, *Defending Those People*, 10 OHIO ST. J. CRIM. L. 277, 291 (2012).

57 Charles J. Ogletree Jr., *Beyond Justifications: Seeking Motivations to Sustain Public Defenders*, 106 HARV. L. REV. 1239, 1275 (1993).

58 פינטו, לעיל ה"ש 10, בעמ' 4.

59 קרמניצר, לעיל ה"ש 6, בעמ' 8.

קרובות גם ביחס ליתר "שחקני המשנה" בהליך – למשל, אל מול עובדי שירות בתי הסוהר נוכח החובה לעבור חיפוש דקדקני בכניסה למתקני הכליאה ולהסיר את הנעלים והחגורה;⁶⁰ נהלי העבודה בגינם נאלצים עורכי הדין לבלות "שעות מתות" רבות בהמתנה לדיונים או ביקורי לקוחות;⁶¹ פקידים בגופים השונים שבעבודה מולם נתקלים הסגורים בקשיים בירוקרטיים; ועוד.

נאשמים ועורכי הדין שלצידם נמצאים בעמדת חולשה אינהרנטית בהשוואה לכווחה ולמשאביה של התביעה. פערי הכוחות העצומים גורמים לחוסר איזון תמידי המשליך על כל היבט בעבודתו של סגור. חוסר איזון אשר, לעיתים קרובות, מותיר חותם רגשי בליבו של הסגור.⁶²

תחושת הנחיתות המובנית של סגורים עלולה להתפתח לחוויה שתוארה בספרות באמצעות המונח הפסיכולוגי כ"חוסר אונים נרכש". בהקשר זה, מדובר במצב שבו עורך הדין חש כי לפעולותיו המקצועיות אין כל השפעה אמיתית על תוצאת ההליך המשפטי, תחושה אשר מלווה בציפייה לחוסר אונים עתידי ובמחשבה כי עבודתו חסרת תועלת.⁶³ אפשר לזהות קיומו של חוסר אונים נרכש אצל עורכי הדין המתארים חוויה של תבוסה מתמדת אל מול המערכת וחוסר שליטה על תוצרי עבודתם.⁶⁴ חוויה זו, אשר לעיתים מובילה לאובדן האמון בהגינות ההליך והוגנות המערכת, במובן הרחב, תוארה כאחד האתגרים הרגשיים הקשים עימם נאלצים להתמודד הסגורים.⁶⁵

מאפייני השיטה האדוורסרית עליה מושתת המשפט הישראלי תורמים אף הם להעצמת ההשפעות הרגשיות השליליות על עורכי הדין בשל עיסוקם. בשיטה, אשר הכלי הדיוני העיקרי בה הוא עימות, הצדדים פועלים באווירה מתמדת של קונפליקט, דבר אשר מגביר את תחושת המתח והתסכול.⁶⁶ אלמנט נוסף ההופך את התפקיד למאתגר הוא התדמית הציבורית השלילית, אשר נובעת מעצם העיסוק בהגנה על זכויותיהם של "העבריינים".⁶⁷ נראה כי אין

60 פינטו, לעיל ה"ש 10, בעמ' 4.

61 Smith, לעיל ה"ש 50, בעמ' 301.

62 Margareth Etienne, *The Ethics of Cause Lawyering: An Empirical Examination of Criminal Defense Lawyers as Cause Lawyers*, 95 J. CRIM. L. & CRIMINOLOGY 1195, 1234 (2005).

63 Amy D. Ronner, *The Learned-Helpless Lawyer: Clinical Legal Education and Therapeutic Jurisprudence as Antidotes to Bartleby Syndrome*, 24 TOURO L. REV. 601, 637 (2008).

64 Marjorie A. Silver, *Lawyering and Its Discontents: Reclaiming Meaning in the Practice of Law*, 19 TOURO L. REV. 773, 779 (2004).

65 ראו Tavassoli, לעיל ה"ש 43, בעמ' 169.

66 Bades, לעיל ה"ש 39, בעמ' 365.

67 Smith, *Too Much Heart*, לעיל ה"ש 50, בעמ' 1215.

סנגור שלא נתקל בביקורת של סביבתו או קהילתו ולעיתים גם בביקורת ציבורית רחבה המופנית כלפיו על עצם העיסוק בהגנה של נאשמים בעבירות חמורות.⁶⁸ לעיתים אף נראה כי הציבור הרחב מתקשה להפריד בין הזהות של הסנגור לבין המעשים המיוחסים ללקוחותיו.⁶⁹ הבחירה של עורך הדין לעסוק בייצוג נאשמים מעוררת איהבנה, במקרה הטוב, וביקורת קשה, במקרה הרע.⁷⁰ בהקשר זה ראוי לציין את התופעה הציבורית המתרחשת בישראל בשנים האחרונות, אשר יש בה כדי לצמצם במידת מה את הפער שבין התדמית החיובית הרחבה ממנה נהנו גורמי אכיפת החוק עד כה לבין זו השלילית של הסנגורים – קרי, הירידה באמון הציבור ותופעת הדהלגליזציה של תפקיד הפרקליטות מצד חלקים גדולים בציבור.⁷¹ לצד הקשיים הנובעים ממעמדו של הסנגור במערכת המשפט, אתגר משמעותי נוסף טמון במערכת היחסים המורכבת בין הסנגור ללקוחו.

4.4 יחסי סנגור – לקוח וההקשר הרגשי

לצד החשיפה לחומרים טראומטיים והפעילות רווית המתח אל מול הגורמים המקצועיים, הפן המרכזי בעבודתו של סנגור הוא ליווי של לקוח הנמצא בתקופה משברית של ההליך הפלילי המתנהל נגדו. החקירה והמעצר, ההעמדה לדין, וההליך המשפטי עצמו – על כל השלכותיהם על חייו של הלקוח וסביבתו הקרובה – הם, לרוב, חוויה טראומטית.⁷²

לקוחותיו של כל סנגור נמצאים במצב של חוסר ודאות קיצוני באשר לגורלם ולחירותם, כאשר תנאי החקירה והמעצר מעצימים לעיתים קרובות את המצוקה הנפשית והפיזית.

אחד האספקטים הרגשיים עימם מתמודד הסנגור הוא כובד האחריות הכרוכה בייצוג אדם העלול לאבד את חירותו. המודעות לעובדה שכל פעולה מקצועית שבה ינקוט, עשויה להשליך על גורלו של הלקוח, גובה מחירים רגשיים גבוהים. ההתמודדות של סנגורים המייצגים נאשמים הנידונים לעונש מוות עשויה לשמש המחשה טובה ביותר לכך. תחושת הכאב והאובדן שתוארה על ידי הסנגורים

68 Smith, *Defending Those People*, לעיל ה"ש 56, בעמ' 281.

69 Abbe Smith, *Can You Be a Good Person and a Good Prosecutor*, 14 GEO. J. LEGAL ETHICS 355, 356 (2001).

70 שם, בעמ' 358.

71 ארוז פדן "פרקליטות 3.0 הפרקליטות כפי שהייתה, כפי שהינה וכפי שצריכה להיות" מעשי משפט יג, 411, 431 (2022).

72 תהילה שגיא "תסמונת פוסט טראומטית אצל נאשמים וסניגורים והשפעתה על ההליך הפלילי" הסניגור 5, 162-2 (2010).

שהשתתפו במחקר שנערך בנושא, הייתה כה עוצמתית שאף ניתן היה לדמות אותה, לדבריהם, לרגשות הנחווים עקב פטירה של בן משפחה או אדם קרוב.⁷³ אף על פי שהתמודדות קיצונית זו זרה לשיטה הישראלית, נראה כי מרבית הסגורים הישראלים עשויים להסכים עם האמירה כי לייצוג נאשמים, במיוחד בעבירות חמורות, נלווית התחושה של "מעגל קסמים של תקווה וייאוש, תקווה וייאוש [...]"⁷⁴.

מעבר לקושי שבהתמודדות עם ההליך המשפטי, מרבית העומדים לדין פלילי סובלים מטרואומה קודמת, הנובעת מאירועי העבר שאינם בהכרח קשורים לנשוא התיק הפלילי נגדם. ממחקרים עולה כי רבים מהעומדים לדין פלילי משתייכים לאוכלוסיות מוחלשות.⁷⁵ כך, לדוגמה, לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אחוז המורשעים בארץ גבוה יותר ביישובי מגורים מאשכולות חברתיים כלכליים נמוכים. כמו כן, בקרב העומדים לדין בעלי רמת ההשכלה הנמוכה ביותר, אחוז המורשעים הוא הגבוה ביותר.⁷⁶ העוסקים בתחום מודעים היטב לעובדה כי במקרים רבים ההסתבכות בפלילים היא תולדה של מצוקה חברתית או כלכלית קודמת. כמו כן, פעמים רבות מגלה עורך הדין כי הנאשם עצמו היה או עודנו קורבן לאלימות, התעללות או הזנחה קשה.

ככל שמדובר בייצוג של נאשם הנמנה עם אוכלוסייה מוחלשת – דבר המאפיין את מרבית לקוחות הסניגוריה הציבורית – אזי החשיפה לרקע הטראומטי של הלקוח והתסכול נוכח מוגבלות היכולות המקצועיות לסייע למכלול בעיותיו שבעטיו הסתבך בפלילים – מוסיפה נוסף להתמודדות הרגשית של סגור.

טיפול בלקוחות בעלי יכולת מוגבלת לנהל את עניינם באופן מושכל, כגון אנשים הלוקים בנפשם או בשכלם או, לחילופין, קטינים – מעורר קושי נוסף, והוא הנטל הרגשי והמוסרי הרובץ על כתפיו של הסגור, כאשר שאלות של מידת הפטרנליזם וגבולות ההתערבות המקצועית הופכות בהירות פחות. נוסף על כך, היות הלקוח קורבן לאירוע טראומטי בעברו עלול להקשות עליו ליתן אמון באחרים, וביניהם בעורך דינו, לשתף במידע חיוני, לתקשר עימו או לקבל את יעוצו המקצועי – דבר ההופך את העבודה מול הלקוח למאתגרת אף יותר. כמו כן, עבודתם של הסגורים הציבוריים, בהשוואה לזו של עורכי הדין העובדים באופן פרטי, טומנת בחובה אתגרים נוספים. לעיתים, נאשמים

73 ראו Tavassoli, לעיל ה"ש 43, בעמ' 172.

74 Cynthia F. Adcock, *The Collateral Anti-Therapeutic Effects of the Death Penalty*, 11 FLA. COASTAL L. REV. 289 (2010).

75 אסף טבקה "משפט פלילי ועוני: על אחרות חברתית כמנוף להכרה בהגנת העוני כסייד לאחריות פלילי" המשפט ברשת: זכויות אדם 85, 19, 25 (2018).

76 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מורשעים בדין במשפטים פליליים (2016).

המשתייכים לאוכלוסייה מוחלשת רואים בסנגורים ציבוריים כשליחיו של הממסד, שנתפס כ"אויב" שמבקש לפגוע בהם.⁷⁷ נוסף על כך, לעיתים, הביקורת מצד הלקוחות והציבור הרחב כלפי הסנגורים הציבוריים נעוצה גם ב"סטיגמה הקפיטליסטית", שלפיה שירותי הסניגוריה הציבורית המוענקים ללא עלות, או בכפוף לאגרה המשולמת לקופת המדינה שהיא בשיעור נמוך באופן משמעותי ביחס לגובה של שכר טרחה המשולם בשוק הפרטי, איכותם פחותה בהשוואה לשירות הפרטי בגינו משולמים סכומים גבוהים.⁷⁸

לעיתים תכופות אתגר נוסף בפניו ניצב הסנגור הציבורי הוא ייצוגו של לקוח אשר "אינו משתף פעולה", קרי אינו פועל בהתאם לתוכנית הפעולה שהתווה יחד עם הסנגור, ובכך מרע את מצבו המשפטי. לא אחת יתמודד הסנגור הציבורי עם תסכול רב נוכח איהנכונות או חוסר המסוגלות של הלקוח לנקוט פעולות שיש בהן כדי להבטיח תוצאה משפטית מיטבית. אימסירת פרטים חיוניים לעורך הדין; איהבאת מסמכים רלוונטיים; נשירה מתוכנית טיפולית; הפרת תנאי שחרור או איעמידה בצווים אחרים; ניתוק הקשר עם שירות המבחן או עם הסנגור עצמו – מדובר בהתנהגויות שכוחות של לקוחות הסניגוריה הציבורית המותירות את עורכי הדין בתחושות של חוסר אונים וייאוש נוכח היעדר היכולת להעניק ייצוג מיטבי.

זהו המקום לציין אף את אותם המקרים שבהם נתקלים הסנגורים במצבים בהם מבטאים הלקוחות את חוסר האמון במערכת המשפט או בעורך הדין עצמו באמצעות יחס מזלזל, אשר במקרים חריגים עלול לגלוש אף לאלומות מילולית ובמקרי קיצון גם לאלומות פיזית. התנהגות זו מציבה מחסום נוסף בפני יצירת מערכת יחסים מקצועית יעילה, ומחריפה את הקושי של הסנגור להעניק ייצוג הולם, כאשר הוא נדרש להתמודד לא רק עם המורכבות המשפטית של התיק אלא גם עם עוינות ישירה מצד מי שהוא אמור להגן עליו.

בהקשר של התנהגות לא נאותה מצד הלקוח, חשוב לציין כי קושי נוסף בעבודת הסנגור נעוץ במגבלות האפשרות לסיום הייצוג. בהתאם לחוק, אין הסנגור רשאי להפסיק את הייצוג על דעת עצמו, אלא נדרש לקבל את רשות בית המשפט לכך,⁷⁹ רשות אשר תינתן במשורה ובנסיבות יוצאות דופן.⁸⁰ כתוצאה

77 יובל אלבשן "נגישות האוכלוסיות המוחלשות בישראל למשפט" עלי משפט ג 497, 517 (2003).

78 William Lawrence, *The Public Defender Crisis in America: Gideon, the War on Drugs and the Fight for Equality*, 5 U. MIAMI RACE & SOC. JUST. L. REV. 167, 175 (2015).

79 ס' 17 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982.

80 עניין שרמן, לעיל ה"ש 35, בפס' 12 לפסק הדין.

מכך, גם כאשר מערכת היחסים בין הסנגור ללקוח מתדרדרת למצב מורכב ומאתגר, אפשרות הפסקת הייצוג מוגבלת ביותר.

נוסף על המאפיינים שהוזכרו לעיל, עבודת הסנגור הציבורי מלווה באתגר משמעותי נוסף, המעצים אלמנט הסטרס המקצועי – עומס תיקים כבד. מציאות זו נובעת בעיקר משכר הטרחה הנמוך באופן יחסי המשולם עבור הייצוג, המחייב את עורכי הדין להגדיל את היקף התיקים שבטיפולם כדי לשפר את הכנסתם. כתוצאה מכך, נאלצים הסנגורים הציבוריים לעבוד שעות ארוכות ואינטנסיביות, תוך התמודדות מתמדת עם לחצי זמן ועומס משימות.

בשנת 2011 פורסם מחקר, אשר בחן את ההשלכות הפיזיולוגיות והפסיכולוגיות של העבודה בקרב עובדי הסניגוריה הציבורית של מדינת ויסקונסין שבארצות הברית.⁸¹ תוצאות המחקר הראו כי 39.5% מעורכי הדין סבלו מדיכאון; 34% דיווחו על קיומם של סממנים של טראומטיזציה משנית; 37.4% סבלו משחיקה ואצל 74.8% תוארה פגיעה בתפקוד המקצועי.⁸² כמו כן ביקשו החוקרים להתחקות אחר הגורמים המשפיעים על היקף התופעה וחומרתה. נמצא כי עומס העבודה הרב, היעדר הערכה מצד הלקוחות ומצד בעלי התפקידים האחרים בזירה המקצועית, הם גורמי סיכון משמעותיים להיווצרות טראומה משנית.⁸³

ממצא נוסף, שנראה כי עד פרסום מחקר זה לא זכה להתייחסות מעמיקה בספרות המקצועית, מתקשר להשפעת החשיפה לתכנים טראומטיים על מצבם הנפשי של חברי הצוות המינהלי. אומנם נמצא כי חומרת התסמינים היא משמעותית יותר בקרב עורכי הדין, אך גם בקרב עובדי המנהלה של הסניגוריה הציבורית של ויסקונסין נצפו ממצאים מדאיגים. כך, למשל, כ-19% מעובדי המנהלה אובחנו כסובלים מדיכאון וכ-27% דיווחו על פגיעה בתפקוד.⁸⁴

מחקר נוסף אשר בחן את עבודת הסנגורים הציבוריים בהקשר הנדון, ואשר פורסם בשנת 2020, מצביע על מגמה דומה.⁸⁵ בהתאם לממצאיו, כ-47% מהנשאלים סובלים מפוסט טראומה משנית ברמה בינונית-גבוהה, וכ-31% – ברמת חומרה גבוהה. נוסף על כך, 66% של עורכי הדין ציינו כי הגורם העיקרי לסטרס בעבודה הוא עומס רב של תיקים שבטיפולם.⁸⁶

81 Levin & Greisberg, לעיל ה"ש 21, בעמ' 953.

82 שם.

83 שם, בעמ' 948–949.

84 שם, בעמ' 953.

85 Elizabeth Dotson, David C. Brody & Ruibin Lu, *An Exploratory Study of Occupational and Secondary Traumatic Stress Among a Mid-sized Public Defenders' Office*, 4 JOUR. OF CRIM. JUST. & LAW 22 (2020).

86 שם.

בשל מורכבות יחסי הסנגור לקוח והאתגרים הרגשיים הכרוכים בהם, ראוי לבחון את עבודת הסנגור מבעד לפריזמה של "עבודת רגשות" – מסגרת תיאורטית המאפשרת הבנה מעמיקה יותר של הדינמיקה הרגשית בעבודה זו.

4.5 עבודת הסנגור כ"עבודת רגשות"

מאפייני עבודת עורך הדין עונים על ההגדרה של "עבודת רגשות" (Emotional Labor) – מונח המתאר תהליך אותו עובר עובד הנדרש לבטא או להימנע מביטוי של רגשות מסוימים בכל אינטראקציה עם לקוח או עמית, כך שיתאימו לצרכים של התפקיד או הארגון. המונח מתייחס למצב שבו עובד מביע רגשות אשר נדרשים על ידי הארגון ומסתיר את הרגש האותנטי, וזאת במטרה ליצור מצב רגשי באדם אחר – לקוח או עמית.⁸⁷ "עבודת רגשות" בולטת בעיקר במקצועות הכרוכים במתן שירות, עבודה מול קהל ועבודה ישירה מול לקוחות או מטופלים. באשר לסנגורים, הרי שעבודת הרגשות מיושמת על ידם לא רק בתקשורת עם לקוחותיהם אלא גם ביחס לשופטים, לעדים, לפרקליטים ולבעלי תפקידים אחרים בסביבת עבודתם. התקשורת עם כלל השחקנים בזירה המשפטית מחייבת את הסנגור לשליטה מתמדת ברגשותיו והתאמתם לסיטואציה המקצועית המשתנה.

הענקת ייצוג מסור ונאמן ללקוח טומנת בחובה תקשורת שהיא "מטרתית" באופייה עם כל "השחקנים" בשדה המשפטי, אשר באה לידי ביטוי בכל פעולה מקצועית שנעשית על ידי עורך הדין. כך, לדוגמה, שכנוע השופט או הצד שכנגד; השגת התוצאה הרצויה בחקירה הנגדית; הכנת הלקוח לעדות ועוד. תקשורת מטרתית מסוג זה מחייבת את הסנגור לניהול רגשות קפדני ולשימוש "מושכל" בהבעתם.⁸⁸

אחד האספקטים של מילוי החובה להעניק ייצוג "קנאי" (zealous) הוא האופן שבו נתפס היחס שמעניק עורך הדין ללקוחו – הן על ידי הלקוח עצמו והן בעיני בעלי התפקידים הנוספים במשפט. על הסנגור לנהוג באופן שיתפרש בעיני המתבונן כמחויבות עמוקה לאינטרסים של הלקוח, אף אם הרגשות האותנטיים לא תמיד מתיישבים עם התדמית הנדרשת.⁸⁹

את הפתרון לקונפליקט שמתעורר בין הרגש האותנטי לבין זה המוכתב על ידי חובות התפקיד עושי הסנגורים למצוא ב"הנחת העבודה", כי עליו להתנתק

Sofia Yakren, *Lawyer as Emotional Laborer*, 42 U. MICH. J. L. REFORM. 141, 163 87
(2008).

שם. 88

שם, בעמ' 164. 89

רגשית מעבודתו, ובדרך זו יתאפשר לו לפעול באופן רציונלי ומקצועי יותר. על כן, במצבים שבהם קיים קונפליקט בין הרגש המופגן לבין הרגשות האוטנטיים של עורך הדין, הניתוק הרגשי הוא הכלי שיאפשר את תקינות הייצוג.⁹⁰ הבעייתיות שבפתרון זה נובעת מן העובדה כי לניתוק המתואר עלולות להיות השלכות רגשיות קשות, אשר בסופו של דבר עלולות להביא לפגיעה גם בביצועים המקצועיים. הספרות מציגת שורה של תופעות פסיכולוגיות שליליות של הדיסוננס הרגשי בעבודת הרגשות, כגון שימוש בחומרים ממכרים, שחיקה, ערך עצמי ירוד, תחושת ניכור, ודכאון.⁹¹

עבודתו השוטפת של סגור מאופיינת על פי רוב בהדחקה של רגשות מסוימים, בהפגנת רגשות השונים מהרגש האוטנטי ומהצגת תדמית שמשרתת את דרישות התפקיד. למנגנוני ההגנה המופעלים על ידי הסגורים ישנו תפקיד חשוב המאפשר להם לבצע את עבודתם בנקודת זמן נתונה. עם זאת, שימוש שוטף ולא מודע במנגנונים אלה, עלול לגבות לאורך זמן מחיר רגשי כבד, אשר עלול להשפיע הן על רמתם המקצועית של עורכי הדין והן על רווחתם האישית. המורכבות הרגשית של עבודת הסגור מסתכמת לא רק ב"עבודת רגשות". קיימים קווי דמיון משמעותיים בין תפקידו של הסגור לבין תפקידם של העוסקים במקצועות הטיפול, דמיון המעמיק את ההבנה של האתגרים הרגשיים בעבודת הסגור.

4.6 קווי הדמיון בין עבודת הסגור לעבודתו של מטפל בהיבט הרגשי

כאמור, עיסוק בחומרים טראומטיים הוא אינהרנטי לעבודתו של סגור. במובנים רבים, מערכת היחסים שבין עורך הדין ללקוחו הנאשם בפלילים דומה לזו שבין העוסקים במקצועות הטיפול, כגון פסיכיאטר, עובד סוציאלי, פסיכולוג – למטופלים.⁹² בדומה למטפל, הגדרת התפקיד של סגור היא להעניק סיוע ולתת מענה לבעייתו של הלקוח, תוך עיסוק בנושא טראומטי.⁹³

יצירת יחסי אמון בין עורך הדין ללקוחו היא תנאי הכרחי למתן ייצוג אפקטיבי. על הסגור ליצור מערכת יחסים, אשר תאפשר ללקוח לחוש ביטחון להפקיד בידיו את המידע האישי והרגשי ביותר, אם הדבר רלוונטי לעניינו המשפטי. זאת, במטרה לבנות את האסטרטגיה המשפטית המיטבית על בסיס מלוא המידע הנחוץ. הסגור משמש פה ללקוחותיו, וכדי לייצג את האינטרסים

90 שם, בעמ' 166.

91 שם, עמ' 163.

92 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 5.

93 שם, בעמ' 16.

שלם נאמנה, עליו להיות בקיא בכל הנסיבות הרלוונטיות, לרבות הטראומטיות שביניהן.

במקרים רבים יהיה הסנגור דמות משמעותית, ולעיתים אף היחידה, בחייו של הלקוח, אשר תיצר עבורו מרחב בטוח לשיתוף בתכנים אישיים קשים – דמות הפועלת לחיזוק, להעצמתו ולהפנייתו להליכי שיקום. לעיתים קרובות, יהפוך הסנגור לסוכנו של הלקוח לא רק בפני התביעה והשופט, אלא גם בפני גורמי הרווחה והטיפול שונים, וימלא תפקיד אקטיבי בהנגשת שירותי הקהילה עבורו. גבולות מערכת היחסים המקצועית, אשר לרוב תשתרע מעבר להענקת ייעוץ וייצוג משפטי גרידא, עשויים להיות לא בהירים דיים עבור הלקוחות ולעיתים אף עבור הסנגור עצמו, וחוסר הבהירות עלול ליצור אלמנטים של תלות רגשית של הלקוח בעורך דינו, אידאליזציה של האחרון וציפייה להכלה ולתמיכה רגשית בלתי מסוייגת.⁹⁴

בהקשר זה, מערכת היחסים שבין עורך הדין ללקוח היא בעלת מאפיינים דומים לזו של מטפל-מטופל. בשני סוגי היחסים, קיים חוסר איוון אינהרנטי, שבו המטפל ועורך הדין נמצאים בעמדת כוח בהשוואה לזו של הלקוח-המטופל.⁹⁵ בדומה ליחסי הטיפול, הקשר שבין הסנגור ללקוחו הוא לרוב אינטנסיבי, כאשר הלקוח, שנוקק לעזרתו המקצועית של עורך הדין, נמצא במובן מסוים בעמדה של תלות. על כן, ובדומה לדינמיקה העשויה להיווצר ביחסי מטפל-מטופל, חוסר השוויוניות מעורר לעיתים אצל עורך הדין ומרשו תגובות רגשיות לא מודעות. כך, לדוגמה, לתהליך ההעברה (transference), קרי העתקת בלתי מודעת של יחס רגשי שחש הלקוח כלפי אדם שלישי – אל הסנגור, ולהעברה הנגדית (countertransference), תהליך דומה שמתרחש באופן בלתי מודע אצל עורך הדין כלפי הלקוח – עשויות להיות השלכות רבות על נושא הייצוג.⁹⁶

דמיון רב נוסף לתחום הטיפול נעוץ בעובדה כי במשפט הפלילי ההיבטים "הטיפוליים" הם חלק בלתי נפרד מהייצוג. בתיקים רבים סוגיות מעולמות הפסיכיאטריה, הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה והקרימינולוגיה – עשויות להפוך לנושא המרכזי בהליך – החל בשאלת קיומה של האחריות הפלילית, וכלה בשיקולי הענישה וסיכויי השיקום. סנגור, העושה את מלאכתו נאמנה, מחויב לבדוק כל מידע העשוי להיות רלוונטי בסוגיות אלה, וכך בהכרח ימצא עצמו עוסק בחומרים השייכים לדיסציפלינות הטיפול.⁹⁷

94 אמנון טליתמן "המחלה של עורכי הדין" משפט הארץ 14, 10, 11 (2011).

95 Silver, לעיל ה"ש 64, בעמ' 260.

96 שם, בעמ' 261.

97 אורנה אליגון דר "המשפט הפלילי כתרפיה – אפשרויות ליישום תורת המשפט הטיפול" מחקרי משפט כו 491, 497 (2010).

כמו כן, שיח בעל אופי "טיפולי" מובהק מתקיים במקרים רבים בין הסנגור לבין לקוחו, כאשר קיים צורך לגייס את האחרון להליך שיקומי. הפניה לגמילה מסמים, מאלכוהול ומהימורים, לטיפול באלומות ובעבריינות מין או לטיפול פסיכיאטרי או פסיכולוגי – עשויה להפוך לאחת הסוגיות המרכזיות בתיק, נוכח משקלו הנכבד של אינטרס שיקום העבריין בשיקולי הענישה.⁹⁸ שיח זה, על אף אופיו "הטיפולי", הוא חלק אינטגרלי מעבודת הסנגור, ולעיתים הצלחת הייצוג המשפטי תהיה תלויה ביכולתו של הסנגור לתווך ביעילות בין לקוחו לבין גורמי הטיפול.⁹⁹ הדבר נכון ביתר שאת, כאשר מדובר בהליכים פליליים ייחודיים, שבהם הצרכים הטיפוליים מובאים לקדמת הבמה, כגון ועדות שחרורים, ועדות פסיכיאטריות וההליכים בפני בית המשפט לנוער.

ההתפתחויות שחלו במשפט הפלילי הישראלי בעשור האחרון, ואשר גרמו לחיזוק המעמד של עקרון השיקום בשיקולי הענישה, ולאיימוץ ההולך והגובר של אוריינטציה טיפולית בהליכים פליליים רבים – הפכו את ההיבט "הטיפולי" בעבודה הסנגור למשמעותי אף יותר. בשנת 2012 קבע המחוקק הישראלי כי במקרים מסוימים עשוי עקרון השיקום להחליף את עקרון הגמול במלאכת גזירת העונש.¹⁰⁰ כמו כן, מאז פרסום הממצאים של דו"ח ועדת דורנר,¹⁰¹ ובהמשך – של הדו"חות של צוות התביעה ליישום המסקנות של ועדת דורנר¹⁰² ודו"ח מררי¹⁰³ – אפשר לראות את ההכרה ההולכת והגוברת של רשויות החוק בחשיבות ההתערבות השיקומית כאחד הכלים המרכזיים לצמצום הרצדיוזם.

בפועלו להסיט את ההליך הפלילי לאפיק טיפולי, נדרש הסנגור לרכוש ידע במגוון תחומים החוצים את גבולות התפקיד המשפטי הקלסי. על הסנגור השואף להעניק ייצוג מיטבי להעשיר את הידע בנושאים, כגון הטיפול בהתמכרויות, המאפיינים הקרמינוגניים של עבירות מסוימות, תחלואות נפשיות, ועוד. יצוין כי בד בבד עם הגברת השיח המשפטי בדבר החשיבות של שיקום עבריינים, מתרחשת בישראל תופעה, שאף החריפה בשנים האחרונות, ואשר הופכת תפקיד זה של הסנגור למאתגר יותר. מדובר בעיכובים משמעותיים במועדי הגשת תסקירי שירות המבחן.¹⁰⁴ במציאות הקיימת, שבה מתקשה שירות

98 ס' 140(א) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

99 Stress, Burnout, Vicarious Trauma, and Other Emotional Realities in the Lawyer/Client Relationship – A Panel Discussion, 19 Touro L. Rev. 847, 868 (2004).

100 ס' 140 לחוק העונשין (תיקון מס' 113), התשע"ב-2012.

101 הוועדה הציבורית לבחינת מדיניות הענישה והטיפול בעבריינים דין וחשבון (2015).

102 צוות התביעה לבחינת יישום דו"ח ועדות דורנר דין וחשבון (2018).

103 הצוות הבין-משרדי לבחינת חלופות עונש המאסר דין וחשבון (2021).

104 הצוות בנושא קיצור משכי הזמן להגשת תסקירי שירות מבחן המלצות ביניים (2022).

המבחן לעמוד בעומסי העבודה הכבדים, לא פעם נאלץ הסנגור להיכנס לנעליו של קצין מבחן ולפעול לאיתור מסגרות טיפול ותוכניות שיקום, לתווך בין גורמי הטיפול השונים ולרתום את לקוחו להליך טיפולי.¹⁰⁵

האתגר מתעצם כאשר מדובר בייצוג של נאשמים מהשכבות המוחלשות של האוכלוסייה, אשר עבורם ההליך הפלילי הוא רק היבט אחד מתוך מכלול רחב של בעיות משפטיות וסוציאליות. הענקת ייצוג הוליסטי, מוכוון לקוח, מצריכה מסגור ציבורי להתנהל בתוך זירה המשתרעת הרבה מעבר לייצוג המסורתי ו"מגרש הבית" המקצועי שלו. ידרשו ממנו כישורים רבים, שבהם לא צויד בהכשרה המשפטית, החל מפיתוח תקשורת אפקטיבית עם הלקוח במטרה לקבל את "התמונה המלאה" על מצבו המורכב, דרך איסוף מידע רלוונטי – סוציאלי, משפטי ורפואי – וכלה בגיבוש אסטרטגיית פעולה באפיק השיקומי.

מתוך ההבנה כי לעיתים קרובות ייצוג משפטי מחייב התערבות החוצה את גבולות הייצוג הפלילי הקלסי, הקימה הסניגוריה הציבורית פרויקט של ייעוץ שיקומי הוליסטי שמטרתו להפנות את לקוחותיה לגורמים שבאפשרותם לסייע במיצוי זכויותיהם הסוציאליות ובאיתור פתרונות שיקומיים.¹⁰⁶ מדובר בצעד משמעותי בהתמודדות עם האתגר המתואר בפרק זה, אך הוא פתרון חלקי בלבד, בשל ריבוי תיקי הסניגוריה הציבורית לעומת מספרם המצומצם של היועצים השיקומיים.

לאחר שסקרנו את מאפייני עבודת הסנגור בהיבט הרגשי, נפנה כעת לבחון את התופעה הספציפית של טראומטיזציה עקיפה ואת השפעתה על עורכי הדין בכלל ועל הסנגורים בפרט.

ה. פוסט טראומטיזציה עקיפה בעבודת הסנגור

כדי לבחון את ההשלכות הרגשיות של עבודת הסנגור בשל חשיפתו לתכנים טראומטיים, אעמוד בקצרה על המונחים המרכזיים הרלוונטיים לנושא. חשיפה זו יכולה להתרחש בין אם אגב עיון בחומרי החקירה ובין אם בעת ליווי נאשם הסובל מפוסט-טראומה קודמת או חוויה טראומטית בשל ההליך. הדיון חשוב במיוחד בשל הדמיון הקיים בין תפקיד הסנגור לזה של מטפל, אעמוד בקצרה על המונחים המרכזיים הרלוונטיים לנושא.

105 הסניגוריה הציבורית דוח פעילות 2021 51–52 (2023).

106 הסניגוריה הציבורית דוח פעילות 2019 70 (2020).

1. הפרעת דחק פוסט-טראומטית

הפרעת דחק פוסט-טראומטית (Post-Traumatic Stress Disorder) (להלן "פוסט-טראומה") היא הפרעה המתפתחת בעקבות חוויית אירוע המסכן את שלמותו הפיזית או הנפשית של אדם. ההפרעה עלולה להתפתח בעקבות חשיפה ישירה או עקיפה לאירוע קיצוני הקשור במוות, איום במוות, פציעה חמורה או איום לשלמות הפיזית של הגוף, של הפרט או של קרוביו. בתגובה לכך, האדם חווה תחושות של פחד, חוסר אונים או אימה ועשוי לסבול מתסמינים הבאים:

- (1) **חודרנות** – חוויה חוזרת ונשנית של האירוע הבאה לידי ביטוי, בין היתר, בזיכרונות, במחשבות ודימויים מטרידים, בתחושה שהחוויה הטראומטית חוזרת ("פלאשבקים") ובסיוטי לילה;
- (2) **הימנעות** ממחשבות הקשורות לטראומה וכן היעדר עניין וריחוק ממקומות, מפעילויות ומאנשים המזכירים את החוויה הטראומטית;
- (3) **עוררות פסיכו-פיזיולוגית** הבאה לידי ביטוי בהפרעות שינה, בקשיים בריכוז ובזיכרון, אי-שקט ומתח, דריכות יתר, רגישות יתר והתפרצויות זעם.¹⁰⁷

יודגש, כי לא כל אדם הנחשף לאירוע טראומטי יפתח בהכרח הפרעה פוסט טראומטית.¹⁰⁸ ייתכנו מצבים שבהם אנשים שונים יגיבו באופן שונה לאירוע טראומטי זהה. הסיכון לפתח תסמונת פוסט טראומטית תלוי במשתנים שונים, כגון: מאפייני האישיות, גורמים סביבתיים ועוד.¹⁰⁹

2. טראומטיזציה עקיפה ומשנית

ממחקרים רבים עולה כי אנשי מקצועות טיפוליים, המסייעים לנפגעי טראומה, עלולים לסבול מהשפעה שלילית בשל החשיפה לנושאים טראומטיים. חלקם אף מפתחים תסמינים הזוהים לאלה של מטופליהם.¹¹⁰ הנחקרים דיווחו כי בשל עבודתם עם מטופלים שחוו אירועים טראומטיים, החלו הם עצמם לסבול מסימפטומים כגון: חרדה, מחשבות טורדניות, סיוטים, דריכות מוגברת ועוד.

107 AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION, DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUAL OF MENTAL DISORDERS 271–272 (2013) (להלן: DSM-5).

108 בין 5 ל-10 אחוזים מאוכלוסיית ישראל אובחנו כסובלים מהתסמונת הפוסט-טראומטית. ראו פורטל בריאות הנפש של ישראל <http://bit.ly/3JWvruP>.

109 "מידע על מחלות נפש פורטל בריאות הנפש של ישראל" פורטל בריאות הנפש בישראל <http://bit.ly/3JWvruP>.

110 ראו Vrklevski & Franklin, לעיל ה"ש 26, בעמ' 207.

מסקנתם של החוקרים הייתה כי טראומה עלולה להיות "מדבקת",¹¹¹ ובעקבות כך הוטבע המונח "טראומה משנית (Secondary Trauma).¹¹² תופעה זו, שזוהתה תחילה באופן אמפירי בקרב מטפלים, קיבלה בהמשך גם הכרה רשמית בספרות הפסיכיאטרית.

יצוין כי במהדורתו האחרונה ה"מדריך לאבחון וסטטיסטיקה של הפרעות נפשיות" האמריקאי (DSM-5) הגדיר את הטראומטיזציה המשנית אגב עיסוק – כאחד הקריטריונים של ההפרעה הפוסט-טראומטית.¹¹³

בספרות המקצועית קיימים מספר מושגים המתארים היבטים שונים של השפעות רגשיות על אנשי מקצוע העובדים עם נפגעי טראומה. מונח נוסף שבאמצעותו מתוארות בספרות ההשלכות הרגשיות המצטברות של העבודה עם אוכלוסייה פוסט טראומטית או מוחלשת הוא "תשישות-החמלה" (Compassion Fatigue). המושג תשישות-החמלה מתייחס לתחושה של חוסר אונים, תפיסה פסימית של המציאות, ניתוק רגשי, תחושה של היעדר יכולת לסייע למטופלים או כעס המופנה כלפיהם.¹¹⁴ המונח "שחיקה" (Burnout), שאינו ייחודי לתחום הטיפול דווקא, מדבר על מצב של תגובה ממושכת לגורמי דחק כרוניים, שמובילה לתשישות, דה-פרסונליזציה (מצב שבו העובד מייצר ריחוק בינו לבין עבודתו) ותחושה של חוסר יעילות.¹¹⁵

ברשימה זו, אתמקד בעיקר בתופעה הקרויה "טראומטיזציה עקיפה" (Vicarious Trauma) – מונח המתאר מצבים שבהם חשיפה מתמשכת לתכנים טראומטיים מביאה לשינוי מקיף ועמוק בהשקפת עולמו ובחוויות הבסיסית של המטפל.¹¹⁶ לצורך הבחנה בין המונחים "טראומטיזציה עקיפה" ו"טראומטיזציה משנית", יובהר כי האחרון מתייחס למצבים של חשיפה ממושכת לתסמינים של אדם אחר הסובל מפוסט-טראומה. דהיינו, "צופה" שלא חווה את הטראומה בעצמו, עלול לפתח תסמינים פסיכולוגיים של פוסט-טראומה בשל החשיפה לסבלו של קורבן הטראומה ולחוות סימפטומים טראומטיים הזהים לאלה של הנפגע עצמו.¹¹⁷ ככלל, טראומה משנית תהיה תוצר של חשיפה לטראומה של אדם קרוב.¹¹⁸

111 שגיא, לעיל ה"ש 72, בעמ' 29.

112 Vrklevski & Franklin, לעיל ה"ש 26, בעמ' 106.

113 DSM-5, לעיל ה"ש 107, בעמ' 271.

114 Vrklevski & Franklin, לעיל ה"ש 26, בעמ' 106.

115 שם.

116 שם.

117 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 21.

118 שם.

לעומת זאת, "טראומטיזציה עקיפה" היא מונח שייחודי לתיאור סימפטומים הנחווים על ידי אדם ממקצוע הטיפול, הנובעים ממערכת היחסים המקצועית שבינו לבין המטופל הסובל מפוסט-טראומה.¹¹⁹ "טראומה עקיפה" מתארת פגיעה במצבו הנפשי והרגשי של המטפל, באופן של שינוי בתפיסת "העצמי" ובאמונותיו בקשר למושגים כגון: ביטחון אישי, אמן, אינטימיות ושליטה.¹²⁰ הדבר נובע מההשפעה שיש לחשיפה הממושכת לחוויותיו של קורבן הטראומה על התבניות הקוגניטיביות של המטפל עליהן מושתתת תפיסת עולמו, עד כדי שיבוש.¹²¹ יודגש, כי בדומה לכך שלא כל אדם שנחשף לאירוע טראומטי יפתח בהכרח הפרעה פוסט טראומטית, כך גם תופעות הטראומטיזציה המשנית והעקיפה אינן נחלתו של כל מי שעוסק בטיפול בפוסט טראומה. אף על פי שכל מטפל עלול לחוות קושי בהתחשב בטיב עבודתו, לא כל השפעה שלילית תתגבש לתסמינים של הטראומה המשנית או העקיפה.¹²²

2.1 טראומטיזציה עקיפה – מדדים שונים בקרב עורכי הדין לעומת אנשי מקצועות הטיפול

מערכת היחסים של עורך דין – לקוח לזו שבין מטפל למטופל, בכל הנוגע לעיסוק בטראומה. בשל דמיון זה, הסיכון להתפתחותה של הטראומטיזציה העקיפה קיים גם בקרב העוסקים בעריכת דין.¹²³ כאמור, בעבודתו של סגור החשיפה לתכנים קשים מתקיימת בעת קבלת מידע על האירועים הטראומטיים מעברו של הלקוח, עיון בחומר הראיות בתיק, עיון בדו"חות של גורמי הטיפול על אודות הלקוח (או בני משפחתו) או הקורבן (או בני משפחתו).

בדומה לאנשי מקצועות הטיפול, הסיכון להתפתחות הטראומטיזציה העקיפה אצל סגור נובע מתוך השילוב של החשיפה לתכנים טראומטיים, עם תחושת האמפתיה כלפי הלקוח והמחויבות המקצועית לסייע לו בגבולות התפקיד.¹²⁴ המחקרים שנערכו עד כה בנושא מראים כי, בדומה לאנשי הטיפול, עורכי דין העוסקים בתחומי משפט מסוימים, חשופים לסיכון להתפתחותה של טראומה עקיפה.

119 שם.

120 Vrkleviski & Franklin, לעיל ה"ש 26, בעמ' 106.

121 Jenny Bulbulia, Timothy J. Trimble, Jean Quigley & Michael S. Gordon, *Impact of Vicarious Trauma On Barristers Practicing Criminal Law: An Armory of Resilience*, CORK JOURNAL OF APPLIED PSYC. 33, 34 (2015).

122 Vrkleviski & Franklin, לעיל ה"ש 26, בעמ' 108.

123 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 21.

124 שם, בעמ' 34.

בשנת 2003 פורסם מחקר אשר ערך השוואה בנוגע לקיומה של הטראומה העקיפה בין עורכי דין שמתמחים במשפט פלילי ודיני משפחה (אלימות במשפחה), ובין אנשי בריאות הנפש והעובדים הסוציאליים העובדים עם הסובלים מפוסט-טראומה.¹²⁵ ממצאי המחקר היו חד משמעיים והצביעו על כך שעורכי הדין סבלו מסממנים רבים יותר וחמורים יותר של פוסט טראומה העקיפה בהשוואה לאנשי הטיפול.¹²⁶

בשנת 2016 פורסם מחקר נוסף, אשר ערך השוואה את מידת ההשפעה של החשיפה לטראומה על מצבם הנפשי של אנשי הטיפול ושל עורכי הדין.¹²⁷ גם כאן תוצאות המחקר העלו כי מדדי הטראומה העקיפה היו גבוהים באופן משמעותי בקרב קבוצת עורכי הדין.¹²⁸ כמו כן, עורכי הדין דיווחו על רמה גבוהה יותר של דכאון, חרדה ומתח – בהשוואה לקבוצה השניה.¹²⁹

2.2 הגורמים העיקריים לפער במדדי הטראומה העקיפה בקרב עורכי הדין ואנשי טיפול

ייתכן שתוצאות המחקרים עשויות לעורר תמיהה, בהתחשב בהבדלים שבין מקצוע הטיפול לבין עריכת הדין, בכל הנוגע לעיסוק בטראומה. בהליך טיפולי עיבוד הטראומה היא המטרה העיקרית, או אחת העיקריות, של המפגש בין מטפל למטופל. לעומת זאת, עת מתן ייצוג משפטי, העיסוק בטראומה של הלקוח תהיה משנית, ולעיתים אף זניח לתחום המשפטי. בשל האמור, אפשר היה להניח כי האינטנסיביות הפחותה של העיסוק בטראומה ביחסי עורך דין-לקוח, בהשוואה לזו הקיימת במפגש טיפולי – תוביל לכך שתופעת הטראומה העקיפה בקרב עורכי הדין תהיה פחותה. אלא שממצאי המחקרים מצביעים דווקא על פגיעות רבה יותר בקרב עורכי הדין מאשר המטפלים.

בסעיף זה אעמוד על הגורמים העיקריים שיש בהם כדי לספק הסבר ל"אנומליה" האמורה. אסביר את הפער המשמעותי במדדי הטראומה העקיפה של שתי הקבוצות, כאשר עורכי הדין נמצאים בסיכון רב יותר להתפתחות של הטראומה העקיפה, בהשוואה לאנשי הטיפול.

125 Levin & Greisberg, לעיל ה"ש 21, בעמ' 245.

126 שם, בעמ' 250.

127 Grace Maguire & Mitchell K. Byrne, *The Law Is Not as Blind as It Seems: Relative Rates of Vicarious Trauma among Lawyers and Mental Health Professionals*, 24 PSYCHIATRY PSYCHOL. & L. 233 (2017).

128 שם, בעמ' 237.

129 שם.

2.2.1 הכשרה

אנשי מקצועות הטיפול רוכשים את הידע ואת הכלים להתמודדות עם המפגש עם טראומה של מטופל כבר בשלבי ההכשרה הראשוניים. מיומנויות שונות, המסייעות בזיהוי מצבים רגשיים שונים, בהצבת גבולות מול מטופל, בבחינת קיומן של תגובות רגשיות לא מודעות, כגון העברה והעברה נגדית – נרכשות על ידי אנשי הטיפול בזמן הלימודים וההתמחות.¹³⁰ כך בניית מנגנון הממזער את הסיכון לפגיעה רגשית מתרחשת כבר בשלבים הראשונים של הכניסה למקצוע. לעומת זאת, רוב תוכניות לימודי המשפטים לא כוללות התייחסות לפן הרגשי של העבודה המשפטית.¹³¹ ההכשרה המשפטית "הקלסית" מדגישה את הנתק ההכרחי בין הרגש לבין הרציונל. אלא, מעודדת גישה אנליטית וקרה בעת ניתוח עניינו המשפטי של הלקוח.¹³² ההכשרה בישראל לא כוללת תכנים משמעותיים בהקשר לעבודה עם לקוחות, ואפשר אף לומר כי החינוך המשפטי הפורמלי אף עומד בסתירה למיומנויות הדרושות לכך.¹³³

על כן, בשונה מאיש טיפול שצויד בכלים המתאימים בשלב ההכשרה, לרוב לא יהיה עורך הדין מודע להיווצרות תהליכים רגשיים והשפעתם עליו ועל איכות עבודתו, ויאלץ לנווט בספרה הרגשית ללא הכוונה מוקדמת.¹³⁴ כלשונה של פרופסור סוזאן באנדס, בהתייחסה לאספקטים הרגשיים של עריכת דין פלילית: "זה המקצוע היחיד שהעוסק בו צריך להתמודד עם כאב רב כל כך עם תמיכה והדרכה כה מעטות".¹³⁵

2.2.2 סופרוויז'ן

בעולם המשפט לא קיים מנגנון של ליווי והדרכה מקצועית (סופרוויז'ן) שוטפים כמנגנון המסייע למטפלים בעיבוד תהליכים בין-אישיים ותוך-אישיים המתרחשים במהלך המפגשים עם המטופלים.¹³⁶ היעדרות מנגנון זה בהקשר של

Marjorie A. Silver, *Love, Hate and Other Emotional Interferences in Lawyer/Client Relationship*, 6 CLINICAL L. REV. 259, 272 (1999)

לבנקרון, לעיל ה"ש 23, בעמ' 18.

שם.

רוני רוטלר "על תבונה ורגישות: קשיים ויתרונות ביישום תכנים טיפוליים בקליניקה" **המשפט** יז 209, 218 (2012).

Maguire & Byrne, לעיל ה"ש 127, בעמ' 234.

Bandes, לעיל ה"ש 39, בעמ' 342.

Linda Albert, *Keeping Legal Minds Intact: Mitigation Compassion Fatigue among Government Lawyers*, 17 THE WISC. DEFENDER, 1, 3 (2009)

ההתמודדות עם החשיפה לטראומה צוינה כאחד הגורמים ההופכים את עורכי הדין לפגיעים יותר, בהשוואה לאנשי הטיפול.¹³⁷

2.2.3 תדמית ציבורית

הסטיגמה השלילית של עורכי דין בעיני הציבור, ובפרט הסנגורים, בשונה מזו המופנית כלפי אנשי הטיפול, יש בה כדי להעצים את תחושת הבדידות המקצועית של עורכי הדין והסנגורים. ההשלכות הרגשיות של בדידות זו הן משום הסבר נוסף להחרפת התסמינים הטראומטיים אצל עורכי דין בהשוואה לאלה מהם סובלים מטפלים.¹³⁸ אנשי בריאות הנפש, עובדים סוציאליים ואנשי טיפול אחרים נתפסים בעיני הציבור כמבצעים "עבודת קודש" חשובה ומבורכת. לעומת זאת, פעמים רבות עורכי דין, ובפרט סנגורים, נתקלים בהיעדר הבנת המהות של תפקידם, במקרה הטוב, ודחייה ובוז מצד הציבור, במקרה הגרוע. כך, לדוגמה, נתונים שפורסמו בחו"ל מראים כי הציבור הרחב תופש את עורכי הדין, לעיתים קרובות, כנעדרי עקרונות מוסריים וכאנשים לא כנים.¹³⁹ בשנת 2013 נערך בארצות הברית סקר אשר בחן את דעתם של כארבעת אלפים נשאלים בנוגע לרמת התרומה של בעלי המקצועות השונים לחברה. ממצאי הסקר חשפו כי עורכי הדין דורגו במקום האחרון, וכי רק 18% מהנשאלים סברו שלעבודתם של עורכי דין יש תרומה כלשהי לחברה.¹⁴⁰ באוסטרליה כבר בשנת 2001 העלה ראש לשכת עורכי הדין לדיון פומבי את בעיית התדמית השלילית של עורכי הדין, שלפיה הם נתפסים כרודפי בצע ונצלני השיטה להגדלת רווחתם האישית.¹⁴¹

לתדמיתם הציבורית של עורכי הדין המייצגים נאשמים בפלילים התייחסתי לעיל בפרק "מעמד של סנגור במערכת המשפט", שם עמדתי על הביקורת המופנית כלפי עורכי הדין על עצם בחירתם לעסוק ב"הגנה על עבריינים". סטיגמה חברתית זו לא רק פוגעת בתדמית המקצועית, אלא גם מעצימה את תחושת הבדידות ומגבירה את הלחץ הנפשי שבו נתונים עורכי דין, בייחוד סנגורים העוסקים בתיקים טעונים רגשית.

137 Maguire & Byrne, לעיל ה"ש 127, בעמ' 234.

138 לבנקרון, לעיל ה"ש 23, בעמ' 18.

139 Brafford, לעיל ה"ש 16, בעמ' 26.

140 Pew Research Center (11.7.2013) <https://www.pewforum.org/2013/07/11/public-esteeem-for-military-still-high>

141 Anne Trimmer, *The State of the Profession*, Law Council of Australia (32nd Australian Legal Convention, Canberra 2001) <http://www.lawcouncil.asn.au/alc/>

2.3 מאפיינים נוספים המעצימים את המצוקה הרגשית של עורכי הדין

2.3.1 האתוס המקצועי

בהתאם לאתוס המקצועי המסורתי, עריכת הדין עיקרה ניתוח "רציונלי" של עובדות, שהעוסק בו נדרש לפעול באופן שמנותק מרגשות, תוך שימוש במנגנוני הגנה מפותחים.¹⁴² אתוס זה מושרש עמוק בתרבות המקצועית של עריכת הדין ומשפיע על התנהלותם של עורכי דין מתחילת הכשרתם.

ההכשרה המשפטית הקלסית דוגלת בגישת האובייקטיביות. זאת לאור הנחת היסוד של הדיסציפלינה שלפיה עשיית משפט צדק אפשרית רק ביישום עקבי ונטול הטיות של החוק.¹⁴³ דוגמה מובהקת לעקרון האובייקטיביות בארץ אפשר למצוא בדיני פסלות שופט המושתתים על תפישתו של שופט כמקצוען נייטרלי ואובייקטיבי.

הציפייה היא כי על עורך הדין להרחיק את עולמו האישי, הרגשי והמוסרי מעבודתו המקצועית ולהתעלם מקונפליקטים פנימיים, אם אלה נוצרים אגב הייצוג.¹⁴⁴ על כן, תפיסת תחום הרגש כפריפריאלי לעיסוק במשפט דוחקת את הצורך בפיתוח כישורים "רגשיים" לתחתית סדר העדיפויות.¹⁴⁵

הציבור הרחב, ואף עורכי הדין עצמם, תופסים את זהותם המקצועית כמנותקת מהיבטים רגשיים.¹⁴⁶ דוגמה לקיומה של תדמית זו אפשר למצוא במחקר שבדק את ההתרשמות של אנשים הטיפול שליוו בעלי דין בהליכים משפטיים, לגבי התנהלותם של בעלי התפקידים המשפטיים. נאמר שם כי: "השפה המשפטית תוארה על ידי מרבית אנשי הטיפול כמדויקת, דיכוטומית, חסרת יכולת להכיל מורכבות, גברית ואובייקטיבית".¹⁴⁷

הדעה הרווחת בקרב עורכי הדין עצמם היא כי הדרישה לייצוג נאמן ו"קנאי" (zealous) תמולא רק מקום שבו תישמר הנייטרליות המוסרית של

142 Bandes, לעיל ה"ש 39, בעמ' 365.

143 LESLEY TOWNSLEY, THINKING AND FEELING LIKE A LAWYER: INTRODUCTION KNOWLEDGE ABOUT EMOTION INTO LEGAL ETHICS EDUCATION 43 (A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Master of Laws, Faculty of Law, University of Sydney, 2014).

144 Yakren, לעיל ה"ש 87, בעמ' 151.

145 לייטרסדורף-שקדי וגל, לעיל ה"ש 29, בעמ' 55.

146 שם, בעמ' 56.

147 ענבר כהן "בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)" המשפט כב 139, 178 (2016).

הסנגור. בהקשר זה, ביטויים של קונפליקטים פנימיים או של לבטים מוסריים עלולים להיחשב לחוסר מקצועיות של עורך הדין.¹⁴⁸ על אף הדבקות באתוס המקצועי, אין ספק כי האידיאל של הניתוק המקצועי המוחלט אינו בר-השגה, ובפועל דיכוי מתמשך של הרגשות בשל השאיפה לייצוג מיטבי ונקי משיפוטיות – גובה מעורכי הדין מחיר רגשי כבד.¹⁴⁹

2.3.2 פסימיות

מחקרים אשר נערכו בקרב סטודנטים למשפטים מצאו כי קיים קשר ישיר בין רמת הפסימיות של התלמיד לבין הישגיו הלימודיים. מבין הנבדקים, הסטודנטים אשר אופיינו כבעלי חשיבה פסימית, הגיעו להישגים גבוהים יותר מחבריהם "האופטימיים".¹⁵⁰ ההכשרה הקונבנציונלית מלמדת את הסטודנטים למשפטים "לחשוב כמו עורך דין", באופן של ביצוע ניתוח משפטי לוגי, תוך ראייה ביקורתית וספקנית, ושקילת כל התרחישים השליליים.¹⁵¹ חשיבה זהירה וסקפטית, הנטייה לבחון את מלוא ההשלכות האפשריות של הפעולה והיכולת לצפות את התוצאה הרצויה פחות – נחשבות לתכונות נחוצות אצל עורך דין מקצועי.¹⁵²

עם זאת, ועל אף העובדה כי החשיבה הפסימית תורמת במובנים רבים להצלחתו של עורך הדין בעבודתו, היא אחד מגורמי הסיכון להתפתחותם של דכאון וחרדה בחייו האישיים.¹⁵³

2.3.3 סביבת עבודה עוינת

כאמור, הסביבה המשפטית הישראלית היא עתירת קונפליקטים, אשר נוצרים לעיתים בשל ההכרח הנובע מן השיטה האדוורסרית, ולעיתים מאותו האתוס המקצועי המעורר ציפייה מעורך הדין להתנהל בתקיפות יתרה אל מול הצד היריב, העמיתים, השופטים והלקוחות. בעיית ההתנהלות הלא-קולגיאלית של עורכי הדין מוכרת בעולם ואפשר למצוא מספר סקרים שנערכו בנושא בארצות

148 Yakren, לעיל ה"ש 87, בעמ' 142.

149 שם.

150 Martin E. P. Seligman, Paul R. Verkuil & Terry H. Kang, *Why Lawyers Are Unhappy*, 10 DEAKIN L. REV. 49, 55 (2005).

151 Colin James, *Seeing Things as We Are. Emotional Intelligence and Clinical Legal Education*, 8 INT'L J. CLINICAL LEGAL EDUC. 123, 127 (2005).

152 Seligman, לעיל ה"ש 150, בעמ' 55.

153 שם.

הברית.¹⁵⁴ בהתאם לממצאי הסקרים, אחוז גדול מאוד מהנשאלים ציינו כי התנהלות "בריונית" ובלתי קולגיאלית היא אחת הבעיות המרכזיות של המקצוע.¹⁵⁵ התרשמות דומה נרשמה גם במחקר הישראלי שבחן את תפיסתם של אנשי הטיפול את ההתנהלות של משפטנים: "הדינמיקה בין בעלי התפקידים באולמות בתי המשפט תוארה כ"תוקפנית, אדישה, מעוררת יריבות".¹⁵⁶ במחקר אשר התמקד בהיבטים הרגשיים בגיבוש הסדרי טיעון ובחן את השפעתם על עורכי הדין המייצגים בתיקי עבירות מין, תואר, בין היתר, כיצד במקרים שבהם ניהול משא ומתן היה מלווה ברגש של כעס של אחד הצדדים, "נדבק" יריבו אף הוא ברגש זה, שהלך והתעצם לאורך ההליך.¹⁵⁷

2.3.4 חוסר נכונות לפנות לטיפול

נתון נוסף שמעמיד את אוכלוסיית עורכי הדין בסיכון לפתח טראומה עקיפה הוא נכונותם המועטה לפנות לקבלת טיפול או הדרכה מקצועית מתאימה.¹⁵⁸ ייתכן שאחת הסיבות לכך נעוצה בעובדה שהזכרה לעיל, שלפיה הפרופיל הפסיכולוגי של עורך דין "טיפוסי" מאופיין בנטייה לחשיבה לוגית ורציונליות ולהענקת חשיבות מוגבלת לתחום הרגש.¹⁵⁹ דפוס זה מקבל חיזוק וגיבוי בעת לימודי המשפטים וההתמחות, כאשר קדמת הבמה נתונה לטובת "הטיעון הלוגי", וכל ביטוי רגשי נדחק אל מאחורי הקלעים. על אף הקונפליקטים הפנימיים הרבים המתעוררים אגב העיסוק בעריכת דין, והפער שבין הרגש האותנטי לרגש המוקצן (כפי שתואר לעיל בסעיף 4.5 שעסק במקצוע עריכת דין כ"עבודת רגשות"), עורכי דין רבים יימנעו מפניה לטיפול עקב ההנחה שהדיסוננס הרגשי הוא "צרת רבים" ועניין של מה בכך.¹⁶⁰

כמו כן, קיימת הנחה כי, לעיתים, הנטייה לפסימיות בתחום המקצועי, אשר תוארה לעיל, גורמת לעורכי הדין לפתח חשדנות וסקפטיות גם בחייהם הפרטיים. נטייה זו תעורר אצלם התנגדות לפנות לטיפול, להאמין באפקטיביות שלו ולבטוח במטפל.¹⁶¹

154 Brafford, ה"ש 16 לעיל, בעמ' 23.

155 שם, בעמ' 42.

156 כהן, לעיל ה"ש 147, בעמ' 178.

157 לייטרסדורף-שקדי "שונאים סיפור אהבה", לעיל ה"ש 31, בעמ' 25.

158 Bandes, לעיל ה"ש 39, בעמ' 387.

159 Silver, Love, Hate, לעיל ה"ש 130, בעמ' 280.

160 לייטרסדורף-שקדי וגל, לעיל ה"ש 29, בעמ' 81.

161 KELK ET AL., לעיל ה"ש 12, בעמ' 46.

נוסף על כך, ונוכח התדמית "החסינה" שעורכי הדין דואגים לשמר, ייתכן שהחשש מהסטיגמה שעלולה להיווצר עקב הפנייה לטיפול, הוא משום גורם נוסף שמונע פניה לקבלת הדרכה. התפיסה של ההיזקקות לסיוע נפשי כחולשה, החשש מאפליה בתחום התעסוקה אם ייוודע קיומה של המצוקה הרגשית, והגישה הסקפטית בדבר התועלת שבטיפול נפשי – הם בין הטעמים להיענות נמוכה בקרב עורכי הדין לפנות לקבלת תמיכה.¹⁶² כך נמצא כי אחד המכשולים המשמעותיים המונעים מעורכי הדין לפנות לטיפול בהתמכרות או בעיות נפשיות אחרות, כפי שעולה במחקר שנערך לאחרונה בארצות הברית, נעוץ בחשש לפגיעה אפשרית במוניטין. סברתם של עורכי הדין היא שעצם האמירה בדבר היזקקותם לטיפול תגרום לפגיעה בעתידם המקצועי.¹⁶³ כך, לדוגמה, בסקר שנערך באוסטרליה, נמצא כי יותר מ-50% מעורכי הדין שהשתתפו בו, הניחו כי יפלו לרעה על ידי מעסיקיהם אם יוודע כי הם סובלים מדיכאון.¹⁶⁴

2.3.5 השלכות הטראומה העקיפה

הספרות המקצועית מונה שורה ארוכה של תסמינים פיזיולוגיים ופסיכולוגיים המאפיינים את הטראומה העקיפה. מקובל להתייחס אל התופעה כאל תהליך ולא כאל מצב סטטי, במהלכו נוצרות תגובות פיזיולוגיות ורגשיות עוצמתיות הנוצרות בשל החשיפה של המטפל לחומר טראומתי, ובהיווצרות של "תגובות נגד" לרגשות אלה.¹⁶⁵ התסמינים הפיזיולוגיים כוללים, בין היתר, הפרעות שינה, תגובות סומטיות, ערנות מוגברת או חוסר ערנות, פיזור דעת ועוד. התגובות הרגשיות האפשריות, העשויות להיווצר כתוצאה של טראומה עקיפה, הן: עצבנות, חרדה, עצבות ודיכאון, כעס ועוינות, ניתוק, הימנעות, בלבול, הצפה, תחושת אשמה ועוד. כמו כן, ככל שעוצמת הסימפטומים גבוהה יותר ומשכם ארוך יותר – עלול הדבר לגרום אף לירידה בתפקוד הקוגניטיבי ולפגיעה בזיכרון.¹⁶⁶ ההשפעות של התחושות המתוארות על מערכת היחסים עם המטופל, או במקרה של עורכי הדין – עם הלקוח, עלולות לגרום לריחוק ולהימנעות מצד המטפל, או לחלופין, מעורבות יתר בחיי המטופל והיעדר גבולות במערכת היחסים המקצועית.

162 שם, בעמ' 30.

163 שם, בעמ' 50.

164 שם, בעמ' 31.

165 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 46.

166 שם, בעמ' 43.

2.4 השלכות הטראומה העקיפה על עורכי הדין על הפן המקצועי

כאמור, עבודה עם אוכלוסיות מוחלשות ונפגעי טראומה, והעיסוק בחומרי חקירה טראומטיים הם בעלי השפעה על חייהם האישיים והמקצועיים של עורכי הדין.¹⁶⁷ נוסף על ירידה באיכות חייו האישיים של העוסק במקצוע, יש בסימפטומים של הטראומטיזציה העקיפה ובהיעדר המודעות אליהם ואל הכלים להתמודדות, כדי להשפיע על תפקודו המקצועי של הסגור ואף להביא לירידה באיכות הייצוג המשפטי המוענק על ידו.

2.4.1 קבלת החלטות בלתי רציונלית

תקשורת עם לקוח הנמצא בעיצומו של הליך פלילי גורמת להתמודדות רגשית לא קלה. אם נוסף על הקושי הרגשי הכרוך בהעמדה לדין ובניהול ההליך, סובל הלקוח מטראומה קודמת או מלקות שכלית או מלקות נפשית, אזי ניהול הקשר איתו הופך עבור הסגור למאתגר אף יותר. התמונה הופכת מורכבת יותר, אם הסגור עצמו סובל מתסמינים של טראומטיזציה עקיפה, שחיקה או "תשישות החמלה". במקרה זה הקושי הרגשי עימו מתמודד הסגור מחמיר באופן משמעותי. מצב זה יוצר מעגל השפעה הדדי, כאשר הקושי הרגשי של הלקוח מעצים את הקושי של הסגור, וההתמודדות הלקויה של הסגור עלולה להחמיר את מצבו הרגשי של הלקוח.

אם הסימפטומים של הסגור לא מטופלים, והוא נעדר הבנה או מודעות לתגובותיו האמוציונליות כלפי הלקוח, עלול הדבר להביא את עורך הדין לנקוט פעולות משפטיות בלתי רציונליות ולהעניק ייצוג משפטי לקוי.¹⁶⁸ סגור אשר נמנע מהכרת ההתמודדויות הרגשיות הן של הלקוח והן של עצמו, ואשר אינו מודע לנקודות התורפה "הפסיכו-משפטיות" (psycholegal soft spots)¹⁶⁹ המתעוררות אגב ההליך, לא ממלא את תפקידו באופן מיטבי.¹⁷⁰

¹⁶⁷ לבנקרון, לעיל ה"ש 23, בעמ' 16-17.

¹⁶⁸ Yakren, לעיל ה"ש 87, בעמ' 143.

¹⁶⁹ למצבים שבהם ההליך המשפטי עלול לפגוע ברווחתו הנפשית של המעורב בו ולהביא להשלכות רגשיות שליליות, כגון חרדה, לחץ, דכאון וכיוצא בזה. ראו: Marc W. Patry, David B. Wexler, Dennis P. Stolle & Alan J. Tomkins, *Better Legal Counseling Through Empirical Research: Identifying Psycholegal Soft Spots and Strategies*, 34 CAL. W. L. REV. 439, 441 (1998).

¹⁷⁰ Tehila Sagy, *Even Heroes Need to Talk: Psycho-Legal Soft Spots in the Field of Asylum Lawyering*, BEPRESS LEGAL SERIES, 1, 17 (2006) <https://law.bepress.com/expresso/eps/1014>.

הפעלה לא מודעת של מנגנוני ההגנה, כגון הדחקה או השלכה, באופן בלתי מותאם, פוגמת בתהליך קבלת ההחלטות וב"הנגשה" הנכונה של מקרהו של הלקוח אל בית המשפט.

2.4.2 הימנעות

עורך דין אשר נמצא בהצפה רגשית בשל החשיפה לתכנים טראומטיים שונים, עלול להיות במצב של רתיעה מחשיפה נוספת במפגש עם לקוח מסוים. כך, לדוגמה, עלול עורך הדין לחסום בפני הלקוח את האפשרות לשתף בחוויה טראומטית שעבר אף אם היא רלוונטית לתיק שבו הוא מטפל. הסנגור עלול להימנע מקבלת מידע חיוני, העשוי לשרת את האינטרס המשפטי של הלקוח, ובאופן זה תיפגם איכות הייצוג הניתן על ידו. השלכות שליליות נוספת על תפקודו של עורך הדין הסובל מטראומטיזציה עקיפה, ואשר נמצא במצב של הימנעות או רתיעה, הן צמצום תכיפות המפגשים עם הלקוח, מוטיבציה נמוכה לטפל בתיק והימנעות מביצוע פעולות החיוניות לייצוג.

2.4.3 אינטראקציה בין עורך-דין ללקוח

נאשם הסובל מטראומה מלקות שכלית או מלקות נפשית עלול להימנע משיתוף פעולה עם עורך הדין, ממסירת מידע חיוני או מהירתמות להליכים הטיפוליים המוצעים לו כחלק מההליך המשפטי. לרוב, בכל הנוגע לבנייה של אסטרטגיית תקשורת מול הלקוח, נסמכים הסנגורים על האינטואיציה ועל ניסיון חייהם. אולם, אף בהינתן אינטליגנציה רגשית מפותחת וניסיון אישי ומקצועי עשיר, היעדר המודעות והכלים לעבודה עם אדם הסובל מפוסט טראומה, עלולים להכשיל את עורכי הדין במילוי תפקידם. אינטראקציה שאינה מותאמת לצרכים הייחודיים של הלקוח עלולה לפגום באמון שנותן הוא בשולחו, לגרור שיתוף פעולה מוגבל ואי-מסירת מידע חיוני – ובשל כך להביא לאיכות ייצוג ירודה.

2.4.4 חציית גבולות

חוסר המודעות של עורך הדין למלוא התהליכים הרגשיים המתרחשים במסגרת יחסיו עם הלקוח, עלול לגרום לחציית הגבולות של מערכת היחסים המקצועית.¹⁷¹ האמפתיה והרצון העז לסייע ללקוח מסוים, ו"פנטזיית ההצלה" – עלולים לגרום לנקיטת פעולות שסותרות את המטרות המקצועיות של הייצוג.

171 Silver, Love, Hate, לעיל ה"ש 130, בעמ' 274.

מעורבות יתר בחיי הלקוח או הזדהות מוחלטת עם סבלו, עלולות להניע את הסנגור לפעולות שחורגות מסמכותו, או לשאיפות למציאת פתרונות בלתי מציאותיים. הכישלון במציאת הפתרון "האידיאלי" עלול לגרום לתחושה של חוסר אונים או חוסר ביטחון מקצועי אצל עורך הדין. מאידך גיסא, חוסר המודעות לתופעות הפסיכולוגיות המתעוררות אגב הייצוג, עלול להביא לתחושות שליליות כלפי הלקוח, ואף להוביל את עורך הדין לפעולות הנוגדות את האינטרס המשפטי של מרשו. בשני המצבים המתוארים, חציית הגבולות המקצועיים באופן בלתי מודע, יש בה כדי לגרום לעורך הדין לפעול לקידום האינטרסים הרגשיים האישיים, ולא בהכרח בהתאם לצרכים המשפטיים של הלקוח.¹⁷²

היבט נוסף של ההשלכות הרגשיות כרוך באינטראקציה עם בעלי התפקידים האחרים בהליך המשפטי. התנהלות מול עמיתים, מול שופטים ומול גורמים נוספים מושפעת אף היא מעולם הרגשות הבלתי מעובדים. הפעלת מנגנוני הגנה לא מותאמים עלולה לפגום באופן התפקוד של עורך הדין מול השחקנים האחרים בשדה המשפטי ולהחטיא את מטרותיו המקצועיות.¹⁷³ עד כה התמקדתי בהשפעות הטראומטיזציה העקיפה על עורך הדין עצמו והשלכותיה על תפקודו המקצועי. כעת אפנה לבחון כיצד מצב זה משפיע בתורו על הלקוח, ובמיוחד על לקוח שכבר סובל מטראומה.

3. השפעה על הלקוח – העצמת הטראומה

בקיאות בנסיבותיו האישיות של הלקוח היא חלק הכרחי בעבודתו של הסנגור. על הסנגור להכיר את קורות חייו של מרשו, להיחשף למידע על האירועים המשמעותיים מעברו, ולהביא את המידע, במידת הצורך, בפני גורם מקצועי רלוונטי. עם זאת, עבור לקוחות הסובלים מפוסט טראומה, עצם חשיפת סיפורם ושחזור האירועים הטראומטיים, אגב התקשורת עם עורך הדין, עלולים להיות הרסניים מהבחינה הנפשית.¹⁷⁴

סנגור המבקש להגשים את טובתו המשפטית של הלקוח, יעשה כל שביכולתו, ובגבולות החוק והאתיקה, כדי לקבל את המידע על אודות הלקוח העשוי לסייע בהגנתו. בשל ובשם המחויבות המקצועית ינקוט הסנגור פעולות אשר נראות בעיניו נחוצות, וביניהן הפניית שאלות ישירות ללקוח, קבלת מסמכים מגופים שונים ויצירת קשר עם קרוביו של הלקוח לצורך קבלת מידע

172 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 44.

173 לייטרסדורף-שקדי וגל, לעיל ה"ש 29, בעמ' 80.

174 Sagy, לעיל ה"ש 170, בעמ' 25.

נוסף. במהלך הקשר עם הסנגור, אשר לרוב יהיה קצר טווח בהשוואה לקשר בין מטפל למטופל וממוקד, יישאל הלקוח שאלות נוקבות ואף פולשניות על נושאים אישיים וכאובים. אם מדובר באדם הסובל מפוסט טראומה, התנהלות זו של עורך הדין, על אף היותה מונעת ממטרה מוצדקת, עלולה לגרום לתוצאות מזיקות ביותר. שחזור אירועי העבר באופן בלתי מבוקר ובלתי מקצועי עלול להביא להעצמת הפגיעה הנפשית של הלקוח ולהתעוררות מחודשת של החוויה הפוסט טראומטית.¹⁷⁵

לאחר שהבנו את התופעה של טראומטיזציה עקיפה והשלכותיה על עבודת הסנגור, נפנה כעת לבחון את הדרכים האפשריות למניעת התופעה ולהתמודדות עימה, הן ברמת הפרט והן ברמה הארגונית.

ו. המלצות למניעה, להתמודדות ולטיפול

ההשלכות הקשות של הטראומטיזציה העקיפה על החיים האישיים של עורכי דין מעסיקות את הקהילות המשפטיות בעולם בעשורים האחרונים. מחקרים מצביעים על ירידה באיכות עבודתם כתוצאה מתופעה זו, ולכן קיים צורך בגיבוש דרכי פעולה להתמודדות עם התופעה. בהקשר זה, חשוב להדגיש כי ההכשרה המשפטית המסורתית אינה נותנת מענה מספק להיבטים הרגשיים של המקצוע. אפשר לחלק את ההמלצות המוצעות בספרות למניעה ולהתמודדות, לשני סוגים. הראשון עוסק בדרכי התמודדות ברמת הפרט והשני מתמקד בדרכי התמודדות המוצעות לארגונים. הקבוצה הראשונה, מתייחסת לדרכים שבהן יכול הפרט לנקוט כדי לזהות, למנוע או להפחית את ההשפעות השליליות של התופעה. לצורך כך נבנו שאלונים לאיתור הסימפטומים, באמצעותם יכול אדם לבחון אם הוא סובל מההשלכות של הטראומטיזציה העקיפה ומה חומרת התסמינים.¹⁷⁶ באשר לאופן ההתמודדות, המומחים ממליצים לבחון את סדרי העדיפויות ושאלת האיוון עבודה-בית, לערוך שינוי באורח החיים, ולרכוש כלים לשיפור דרכי ההתמודדות עם מתח ועומס.¹⁷⁷

בסעיף זה אתמקד בנושא של דרכי הפעולה המוצעות לארגונים, המאגדים תחת קורת גגם סטודנטים למשפטים, מתמחים ועורכי דין. הגופים "בעלי

175 שם, בעמ' 27.

176 Beth H. Stamm, *Professional quality of life: Compassion and Fatigue Subscales, R-IV* (proQOL) (2005).

177 Joy D. Osofsky, Frank W. Putnam & Cindy S. Lederman, *How to Maintain Emotional Health When Working with Trauma*, 59 JUV. & FAM. CT. J. 91, 99 (2008).

העניין" שאליהם מתייחסת הספרות, הם: הפקולטות למשפטים; לשכות עורכי הדין וארגונים המעסיקים מספר גדול של עורכי דין.

נראה כי על אף המודעות ההולכת וגוברת בעולם לתופעות השחיקה והטראומטיזציה העקיפה, עדיין רווחת ההנחה השגויה כי אין אלה תוצאה של השפעת הגורמים הקשורים בעובד עצמו. לעיתים, הנחה זו מובילה את הארגונים להעניק לעובדיהם פתרונות ברמה הפרט בלבד. כך, לדוגמה, מימון סדנאות מיינדפולנס, העברת הרצאות בנושאים של ניהול זמן, אורח חיים בריא ועוד. על אף חשיבותן של פעילויות אלה, אין בהן די כדי ליתן מענה אפקטיבי למניעת התופעות השליליות הכרוכות בעבודת עורכי הדין.

המחקרים והספרות המקצועית מראים כי הטראומטיזציה העקיפה אינה בגדר בעיה פרטית של אדם העוסק בייצוג משפטי שבמרכזו תכנים טראומטיים.¹⁷⁸ נראה כי בקרב החוקרים קיימת כיום הסכמה גורפת שמדובר בתופעה רחבה, אשר גורמיה ידועים והיקפיה מדאיגים. כך, לדוגמה, במחקר שבו נבחנו תסמיני הטראומטיזציה העקיפה בקרב סגורים ציבוריים, מצא ד"ר לוין, כי לגורמים האישיים של הנבדקים – גיל, מגדר, ותק, קיומה של טראומה קודמת – הייתה השפעה פחותה כגורם סיכון להיווצרות התסמינים, בהשוואה לגורמים הסביבתיים, כגון תרבות ארגונית ועומס העבודה.¹⁷⁹

1. הפקולטות למשפטים

כפי שתואר לעיל, האספקטים אשר "תורמים" באופן משמעותי להיווצרות הטראומטיזציה העקיפה בקרב עורכי דין, הם תפיסת המקצוע כמנותק מהעולם הרגשי, וכן הדה-לגיטימציה של השיח על ההשלכות הנפשיות הכרוכות בעבודת עורך הדין. כאמור, ההכשרה "הקלסית" של משפטנים מספקת מידע מועט, אם בכלל, בדבר ההשלכות הרגשיות של הפרקטיקה, ואינה עוסקת כלל בפיתוח המיומנויות הבין-אישיות. זאת, אף על פי שלצד הידע המשפטי, אינטליגנציה רגשית מפותחת, היא חלק אינהרנטי מהכישורים הנדרשים במקצוע, ורמתה היא זו שתבדיל בין עורך דין טוב למצוין.¹⁸⁰ בהיעדר הכשרה מתאימה, התקשורת הבין-אישית וההתמודדות עם האספקטים הרגשיים של העבודה, מתעצבות על פי האינטואיציה האישית של עורך הדין בהתאם לאישיותו ולניסיונו.¹⁸¹ אולם,

¹⁷⁸ Sagy, לעיל ה"ש 170, בעמ' 25.

¹⁷⁹ Andrew P. Levin et al., *Secondary Traumatic Stress in Attorneys and Their Administrative Support Staff Working with Trauma-Exposed Clients*, 199 J. NERVOUS & MENTAL DISEASE 946, 953 (2011).

¹⁸⁰ Silver, לעיל ה"ש 64, בעמ' 308.

¹⁸¹ העיסוק בעקרונות המשפט הטיפולי קיים היום בארץ בעיקר בלימודי העשרה, קליניקות

אף אם הכישורים האישיים יאפשרו לסנגור להתמודד עם המקרים "השגרתיים", נראה כי בשל הגיוון הרב של האוכלוסייה שבה הוא פוגש כחלק מעבודתו, והמורכבות של סוגי הטראומה שבהם הוא עוסק – לא די בהם כדי להתנהל נכונה בכל המקרים המאתגרים.

כאשר מדובר בטיפול בלקוחות המשתייכים לאוכלוסיות המוחלשות, קיימת חשיבות יתרה להקניית מיומנויות וכלים להתמודדות עם ההיבטים הרגשיים, שכן אחרת עלול עורך הדין ליתן ייצוג שאינו מיטבי ואף לגרום נזק ללקוח. לכן קיים צורך שהכרת תופעת הטראומטיזציה העקיפה והבנת השלכותיה, לצד הכשרה לפיתוח טכניקות פעולה מתאימות, יכללו בתוכניות הלימודים של משפטנים, בשלבי ההכשרה הראשוניים, במהלך ההתמחות ובמסגרת לימודי המשך.

יודגש כי אין הכוונה להציע שההכשרה המשפטית תכלול היקף רב של תוכני הלימוד של דיסציפלינות הטיפול. הדגש הוא על ציודם של עורכי הדין לעתיד בכלי היסוד שיאפשרו להם להבין תפיסות פסיכולוגיות בסיסיות, לפתח מודעות לדפוסי החשיבה המשפיעים על מערכת היחסים עורך דין-לקוח והתקשורת עם בעלי התפקידים הנוספים בזירה המשפטית. הקניית הידע ורכישת המיומנויות האמורים יאפשרו למקסם את כישוריהם של עורכי הדין, לשפר את איכות הייצוג הניתן על ידם ולהעלות את רווחתם האישית והמקצועית.

ככל שמדובר בלקוחות המשתייכים לאוכלוסייה מוחלשת, קיימת חשיבות יתרה לצייד את עורכי הדין בכלים שיסייעו בבניית מערכת יחסים מבוססת אמון, שיתוף פעולה אפקטיבי וזיהוי נושאים רגשיים מורכבים שרלוונטיים להליך המשפטי. כמו כן, על הסטודנטים ועל עורכי הדין להכיר דרכי ייצוג הממעיטות את שחזור החוויות הטראומטיות של לקוחותיהם, כדי להימנע מגרימת נזק נפשי מיותר לסנגור וללקוח.¹⁸²

נראה כי בעידן שבו המשפט הישראלי הפלילי החל לצעוד צעדים משמעותיים לעבר התפיסה של "בתי משפט פותרים בעיות",¹⁸³ ואף ליישום מסוים של עקרונות המשפט הטיפולי¹⁸⁴ – רכישת ידע בסיסי מעולם הפסיכולוגיה והתקשורת הבין-אישית היא חיונית כבר מהשלבים הראשונים של המקצוע.

משפטיות וסמינרים. בשנים האחרונות מפעילה הקריה האקדמית אונו מסלול לתואר שני למשפטים עם הכשרה במשפט טיפולי.

Sagy, לעיל ה"ש 170, בעמ' 61. 182

הדוגמה הבולטת לכך היא מודל בתי המשפט הקהילתיים. 183

אליגון דר "המשפט הפלילי כתרפיה", לעיל ה"ש 97. 184

2. לשכת עורכי הדין וגופים גדולים המעסיקים עורכי דין

כעת נפנה לבחון את תפקידם של גופים מאורגנים בהתמודדות עם תופעת הטרומטיזציה העקיפה. כאמור, סביבת העבודה היא גורם משמעותי ביותר ביצירת סיכון לפיתוח טראומה עקיפה בקרב עובדים, או לחילופין – להפחתתו.¹⁸⁵ תרבות ארגונית המקבעת דפוסי עבודה במצב של דוחק, כאשר רווחתם האישית והמקצועית של עובדיה אינה נמנית עם ערכיה, יוצרת סביבת עבודה מזיקה. כמו כן, סביבת עבודה שלא מעניקה הכשרה, ליווי והדרכה נאותים לניהול נכון של ההשלכות הרגשיות – כל אלה יגבירו את הסיכון להיווצרות הסימפטומים אצל העובדים.

כפי שהוזכר קודם, המוטיבציה של עורך דין מסוים להרחיב את הידע בדבר ההשלכות הרגשיות של הייצוג הרוב תהיה נמוכה הן מחמת חוסר המודעות והן בשל החשש לפגיעה בתדמית המקצועית והאישית. כמו כן, משאביו של עורך הדין – זמן וכסף – מוגבלים ועלולים למנוע פניה יזומה לקבלת הדרכה וטיפול.¹⁸⁶ אף אם קיימות פניות פרטניות לטיפול, הרי שמחקרים בנושא העלו כי יעילותם של מנגנוני הטיפול האינדיבידואליים¹⁸⁷ היא מוגבלת, בהינתן התרבות הארגונית המעצימה את חווית הסטרס.¹⁸⁸

על כן, על הגופים המאגדים תחת קורת גגם קבוצות גדולות של עורכי דין להכיר במחיריה של הטרומטיזציה העקיפה וליזום הקמת מנגנוני הכשרה וטיפול מתאימים. זאת, ביתר שאת, אם מדובר בעורכי דין הנמנים עם קבוצות הסיכון בשל תחום התמחותם. סגורים ציבוריים, עורכי דין מטעם הסיוע המשפטי, עובדי הקליניקות המשפטיות ותובעים, המועסקים (במתכונות שונות) על ידי גופים גדולים – הם אפוא קבוצות היעד המיידיות לבניית מערכת תמיכה מוסדית.

לשכת עורכי הדין, כנושאת באחריות השמירה על רמתו של המקצוע, אמורה למלא תפקיד מרכזי במאבק בתופעות השחיקה המקצועית והטרומטיזציה של עורכי הדין. במטרה לסייע לחבריה למצות את מלוא הפוטנציאל המקצועי ולהבטיח את מילוי חובותיה באופן מיטבי, על לשכת עורכי הדין לפעול להגברת המודעות לבעיה והענקת כלים להתמודדות. המישור הראשון שבו על הלשכה לפעול הוא תחום ההכשרה. כבר מהשלבים הראשוניים של הכניסה למקצוע, יש

185 Levin et al., *Secondary Traumatic Stress*, לעיל ה"ש 179, בעמ' 954.

186 Albert, *Keeping Legal Minds Intact*, לעיל ה"ש 136, בעמ' 2.

187 כגון שינוי באורח חיים, מיינדפולנס, עיסוק בפעילות ספורטיבית, פניה לקבלת טיפול נפשי פרטני.

188 Levin et al., *Secondary Traumatic Stress*, לעיל ה"ש 179, בעמ' 955.

להדריך את החברים בנושאים של חוסן נפשי ופיזי, הכרות עם תופעות השחיקה והטראומטיזציה העקיפה ורכישת דרכי התמודדות. נדבך נוסף הוא פיתוח מחקר בנושא רווחתם המקצועית של עורכי הדין, וזאת כחלק מפעילותה השוטפת של הלשכה. כמו כן, על לשכת עורכי הדין לבנות מנגנון שוטף של תמיכה, הדרכה וסיוע בהתמודדות עם בעיות רגשיות ונפשיות עבור כל חברה.

3. שיח רגשי בהליכים לא-לעומתיים

שילוב השיח הרגשי בהליך אינו זר למשפט הפלילי הישראלי. נראה כי השימוש שנעשה כיום בכלים שפותחו במסגרת הליכים משפטיים מסויימים, עשוי לקדם את רווחתם הנפשית ואת האפקטיביות המקצועית של כל הצדדים גם בהליך הפלילי "הרגיל". דוגמה מובהקת לטריבונל המשלב שיח רגשי כחלק מההליך הוא בית המשפט לנוער.¹⁸⁹ אף ההליך בפני ועדת השחרורים מאופיין בשיח של צרכים וטיפול, במקרים מתאימים.¹⁹⁰ הגישור הפלילי הנהוג בישראל, הוא דוגמה נוספת להליך המשלב מיקוד ברגשות, צרכים ואינטרסים, לצד הדיון "הקלסי" של זכויות וחובות.¹⁹¹ קיומו של שיח רגשי מובנה, בדומה לזה המתקיים במסגרת ההליכים שהוזכרו לעיל, יש בו כדי לתרום לאפקטיביות של ההליך הפלילי ובד-בבד להגביר את הרווחה האישית של בעלי התפקידים.¹⁹²

בהקשר זה אפשר להיעזר בכלים אשר פותחו במסגרת תורת המשפט הטיפולי – תיאוריה המתמקדת בחקר הרגשות במשפט. התיאוריה גורסת כי למשפט השלכות נפשיות ורגשיות, חיוביות או שליליות, על כל המעורבים בו, וקוראת לקדם עקרונות טיפוליים במטרה להעצים את ההשפעות התרפויטיות של ההליך ולמזער את אלה האנטי-תרפויטיות.¹⁹³ לפי גישה זו נבחנות דרכים חלופיות לפתרון סכסוכים ולטיפול בעבריינים, אשר יש בהן כדי לצמצם את הפגיעה ברווחה הנפשית של הצדדים, הנגרמת עקב ההליך, ואף לתרום להגברתה. כמו כן, המשפט הטיפולי בוחן את ההשלכות הפסיכולוגיות והרגשיות של המשפט על כל אנשי המקצוע המשתתפים בהליך. התיאוריה מבקשת לעורר את המודעות של כל בעלי התפקידים להשפעות אלו וללמדם ליישם את החוק בדרכים תרפויטיות. זאת לצד הגשמת הערכים המרכזיים של ההליך.¹⁹⁴

189 ס' 1 לחוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול), התשל"א-1971.

190 ראו לדוגמה ס' 9 לחוק שחרור על-תנאי ממאסר, התשס"א-2001.

191 עמי קובו "הגישור הפלילי" המשפט כד 301, 303 (2018).

192 לייטרסדורף-שקדי "שונאים סיפור אהבה", לעיל ה"ש 31, בעמ' 28.

193 טלי גל, הדר דנציג-רוזנברג ואביטל מנטוביץ' דין וחשבון מסכם: מחקר הערכה לתוכנית

בתי משפט קהילתיים 37 (2023).

194 שם.

בשונה מהנחת היסוד של המשפט "הקלסי", הרואה באדם ישות רציונלית, עצמאית ואוטונומית, המשפט הטיפולי מכיר במורכבות של טבע האדם והתנהגותיו. לפי גישה זו, הן התנהגויות אנושיות והן מערכת המשפט עצמה כפופים לכוחות חברתיים גדולים יותר, ועל המערכת לקדם הליכים משפטיים שיהיה בהם כדי להשיג תוצאות טיפוליות חיוביות עבור כל המעורבים, בד בבד עם קידום ערכים נורמטיביים נוספים. לשם כך, מזמינה תורת המשפט הטיפולי לשלב בתוך מערכת המשפט תכנים ממקצועות הטיפול, כגון הפסיכולוגיה, הפסיכיאטריה, העבודה סוציאלית ועוד.¹⁹⁵

הבנה זו של מורכבות טבע האדם והתנהגויותיו, בהקשר המשפטי, חשובה ביתר שאת בעבודת סנגורים ציבוריים המייצגים לקוחות המשתייכים לאוכלוסיות המוחלשות. זאת, הן כדרך לשיפור איכות הייצוג שיתאפשר בזכות ההבנה של סיפור הרקע של הלקוח והיכולת להציגו כיאות בבית המשפט, והן כדי להבטיח כי, אגב הייצוג, לא תתעצם הטראומה ממנה סובל הלקוח.

תורת המשפט הטיפולי היא אחת התיאוריות שעל בסיס עקרונותיהן פותחו המודלים של בתי משפט פותרי בעיות, ובהם בתי המשפט הקהילתיים הישראליים.¹⁹⁶ בשנת 2022 נכנס לתוקף פרק ו'1 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982 – "בתי משפט קהילתיים – הוראת שעה לחוק סדר הדין הפלילי", ואשר מעגן בחקיקה את ההליך שהחל כפיילוט בשנת 2014.¹⁹⁷

במסגרת ההליך המתקיים בבית המשפט הקהילתי, הנאשמים משולבים בתוכנית שיקומית ארוכת טווח, אשר נבנית ומפוקחת בשיתופם של השופט הקהילתי, התובע, הסנגור, קצין המבחן נציגי הרווחה ברשות המקומית הרלוונטית.¹⁹⁸ סנגור המייצג לקוח שעומד לדין בבית המשפט הקהילתי, פועל למעשה כחבר צוות אשר משימתו להביא לשיקומו של הנאשם. הדבר מחייב את הסנגור לקבל על עצמו שינוי מקצועי רחב, כשהוא מתרחק מהתחום האדוורסרי שבו הוא רגיל לפעול. השינוי המרכזי שעל הסנגור הקהילתי לסגל הוא המעבר מהמיקוד בזכויות הנאשם אל שיח הצרכים של האחרון.¹⁹⁹ התפקיד "המשפטי" של הסנגור הופך למשני ולקדמת הבמה מובא האלמנט "הטיפולי" של עבודתו.²⁰⁰ בהקשר זה, אחד הממצאים של המחקר אשר ליווה את הקמתם ופעילותם של בתי המשפט הקהילתיים בארץ היה כי הסנגורים שייצגו נאשמים

195 רוטלר, לעיל ה"ש 133, בעמ' 227.

196 גל, דנציג-רוזנברג ומנטוביץ', לעיל ה"ש 193, בעמ' 18.

197 "בתי משפט קהילתיים" הרשות השופטת (6.2.2025) https://www.gov.il/he/pages/community_courts.

198 שם.

199 שמואל מלמד "השופט הקהילתי" מעשי משפט יד 221, 233 (2023).

200 גל, דנציג-רוזנברג ומנטוביץ', לעיל ה"ש 193, בעמ' 37.

בבית המשפט הקהילתיים דיווחו כי לעבודתם זו נוספה משמעות רגשית עמוקה עבורם.²⁰¹

נוסף על האמור לעיל, קיימות דרכי התמודדות נוספות שיש בהן כדי לסייע בהתמודדות עם הטראומטיזציה העקיפה.

4. דרכי התמודדות מוצעות נוספות

4.1 העלאת מודעות

על פעילות הארגונים בקידום רווחתם הנפשית של עורכי הדין, ובהעלאת רמת הייצוג שמוענקת על ידי חבריהם עקב כך, להתבצע בכמה מישורים. כצעד ראשון יש להפוך את נושא מניעת הטראומטיזציה לחלק בלתי נפרד מסדר היום הניהולי של כל ארגון אשר עיקר עובדיו הם עורכי דין. ההכרה בתופעות אלה כנושא הכרחי לקשב הארגוני ולהקצאת משאבים היא תנאי ראשוני להתנעת תהליך ההתמודדות והמניעה.²⁰²

הענקת לגיטימציה מוסדית לעיסוק בנושאים רגשיים הכרוכים בייצוג, ההכרה בקיומה של תופעת הטראומה ויצירת מרחב בטוח המאפשר שיח פתוח בקרב העובדים יגרמו לחשיפה הנחוצה לבחינת היקפי הבעיה וצמצומה.²⁰³ הרחבת הידע והכשרה למנהלים ולעורכי הדין בהתמודדות עם תוצרי הלוואי הרגשיים של העבודה – צריכות להפוך לחלק אינהרנטי ממערך ההכשרה ושימור העובדים.

4.2 מנגנוני ליווי תמיכה

סקירת המודלים שהתפתחו בעולם בעשורים האחרונים מעלה כי קיימים כמה מנגנונים לליווי, הדרכה ותמיכה המוצעים על ידי ארגונים שונים. מנגנונים אלה כוללים טיפול וליווי פרטני, סיוע על ידי עמיתים, הדרכה וייעוץ (סופרוויז'ן) ופעילויות הסברה.

²⁰¹ שם, בעמ' 49.

²⁰² "ארגון כלים למניעה והתמודדות עם שחיקה בקרב עובדי מערכת הבריאות" משרד הבריאות (16.7.2025) <https://www.gov.il/he/pages/tools-for-managers>

²⁰³ Osofsky, Putnam & Lederman, לעיל ה"ש 177, בעמ' 100.

4.3 טיפול וליווי פרטני

ההכרה בחומרה ובשכיחות התופעה, נטילת אחריות ארגונית על היווצרותה וההכרה בחובתו של הארגון לטפל בה, אל מול המוטיבציה הנמוכה והיכולת המוגבלת של עורכי הדין לפנות לטיפול, הביאו ארגונים שונים לבניית מערך טיפול וליווי פרטני המוצע לעובדיהם. כך, לדוגמה, בלשכת עורכי הדין האמריקאית פועלת ועדה המרכזת תוכניות לתמיכה בעורכי דין Commission on Lawyer Assistance Programs, אשר ייעודה להבטיח כי לכל שופט, עורך דין וסטודנט למשפטים תהיה גישה לקבלת סיוע בתחום בריאות הנפש והתמכרויות.²⁰⁴ נוסף על כך, קיימים ברחבי ארצות הברית ארגונים עצמאיים ועמותות המספקים סיוע והכוונה למשפטנים, ללא עלות ותחת חסיון.²⁰⁵ באופן דומה, גופים ממשלתיים וחברות עורכי דין מסוימות באוסטרליה מספקים לעורכי הדין המועסקים על ידם שירותים פסיכולוגיים ללא עלות.²⁰⁶ בדומה לכך, בכמה פרובינציות בקנדה ייסדה לשכת עורכי הדין מנגנונים של ייעוץ וטיפול עבור עורכי דין אשר אינם כרוכים בתשלום.²⁰⁷

בדיקת המצב בישראל, בנוגע למקצועות אחרים, מעלה כי קיימים כמה גופים המספקים מענה רגשי לעובדיהם שנחשפים לאירועים או חוויות טראומטיים אגב עבודתם השוטפת. כך, לדוגמה, בכל יחידה של משטרת ישראל מוצב קצין רווחה אשר אמון, בין היתר, לספק סיוע וליווי רגשי לשוטרי היחידה, ועל הפניית הזקוקים לכך לקבלת טיפול מקצועי מעמיק יותר. בשירות בתי הסוהר קיים מערך סיוע נפשי לסוהרים המאפשר, בין היתר, להפנות סוהר לגורם חוץ לקבלת טיפול נפשי ללא עלות.²⁰⁸ לפני כשנתיים נוסדה, במסגרת איחוד ההצלחה, יחידת חוס"ן (חירום וסיוע נפשי) המעניקה מענה ראשוני למקרי טראומה נפשית בשטח. חוס"ן כוללת תתי-יחידה הנקראת "חוס"ן פנימי" אשר תפקידה לספק תמיכה וסיוע נפשי לחובשים הסובלים מתסמינים רגשיים ופיזיולוגיים בעקבות חשיפה מתמשכת לטראומה.²⁰⁹ לאחרונה פורסם במסגרת התוכנית הלאומית לחיזוק עובדי מערכת הבריאות ולמניעת שחיקה "ארגו כלים", אשר בין יתר

204 <http://bit.ly/3VHxwxb>, Commission on Lawyer Assistance Programs.

205 ראו, לדוגמה, את תוכנית Lawyers Concerned for Lawyers במדינת מינסוטה שבארצות הברית <https://www.mncl.org>.

206 KEL ET AL., לעיל ה"ש 12, בעמ' 56.

207 ראו <http://bit.ly/42OtUNN>.

208 נוהל שירות בתי הסוהר 3013-03 "הפניית סוהר לקבלת טיפול נפשי ותמיכה בחברה חיצונית" (19.10.2022).

209 על יחידת חוס"ן ראו באתר איחוד והצלחה, <http://bit.ly/45XhV2B>.

המלצותיו מתייחס לצורך לבנות מענה מערכתי אשר יהיה בו כדי לספק ייעוץ וטיפול פרטני וקבוצתי לעובדים הסובלים משחיקה.²¹⁰

4.4 סיוע על ידי עמיתים וקבוצות טיפול

גיוסם של עורכי דין לשיח על רגשותיהם הנלווים לעבודתם ורתימתם לטיפול אינה מלאכה קלה. התדמית "החסינה", הבידוד המקצועי ומנגנוני ההתמודדות האישיים שאינם מנוהלים נכונה, עלולים למנוע מנפגעי הטראומה העקיפה לחפש אחר מענה טיפולי. אחת הדרכים שיש בה כדי להתגבר על מכשול השתיקה, ואשר נמצאה כיעילה בקרב אנשי מקצוע אחרים, היא הדרכה ותמיכה על ידי עמיתים בעלי מכנה מקצועי משותף.²¹¹ אחד הממצאים של מחקר שבחן את קיומה של הטראומה העקיפה בקרב עורכי דין, הראה כי פחות ממחצית הנבדקים דיווחו כי שקלו לשתף את מנהליהם בקשיים הרגשיים שחוו במסגרת העבודה. לעומת זאת, כ-91% מעורכי הדין ציינו את שיתוף העמיתים ככלי להתמודדות בו נעשה על ידם שימוש בשעת הצורך.²¹²

ליווי והדרכה על ידי עמיתים מוכרים כאחת הדרכים היעילות בסיוע בהתמודדות עם השלכות הטראומטיזציה העקיפה. בשל העובדה כי לרוב הטראומטיזציה היא תוצר של סביבת העבודה, מעורבותם של הקולגות בתהליך ההתמודדות היא הכרחית למזעור הנזקים הרגשיים.²¹³

אחת השיטות אשר הוכיחה את עצמה כאפקטיבית היא "קבוצות באליונט" – פרקטיקה המוכרת בעולם הרפואה.²¹⁴ מדובר בקבוצות עמיתים המיועדות לרופאים ואנשי טיפול, אשר עוסקות בפן הפסיכולוגי של המקצוע. קבוצות אלה מאפשרות שיח בנושאים הקשורים ביחסי מטפל-מטופל ובתהליכים הרגשיים המתרחשים במסגרתם. מדובר בקבוצות דיון ותמיכה המושתתות על הבנה, הזדהות והיצרות מקום בטוח ללמידה הדדית ולצמיחה. הנחיית הקבוצות מתבצעת על ידי אדם המשתייך לקהילת המקצוע הרלוונטי – רופא, פסיכולוג או עובד סוציאלי, לעיתים בליווי של איש טיפול נוסף.²¹⁵

נראה כי יעילותה של קבוצת העמיתים טמונה בהיותה קבוצה הומוגנית מבחינת ההשתייכות המקצועית, בעלת מכנה משותף רחב, כאשר מנחה הקבוצה בקיא בדילמות הייחודיות של תחום העיסוק.

210 ארגז כלים, לעיל ה"ש 202, בעמ' 50.

211 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 68.

212 Vrklevski & Franklin, לעיל ה"ש 26.

213 Murray & Royer, לעיל ה"ש 25, בעמ' 69.

214 ראו דף האינטרנט של איגוד הבאליונט הבינלאומי, <http://bit.ly/4p7t6NE>.

215 בישראל הוקם חוג באליונט במסגרת איגוד רופאי המשפחה.

דוגמה לקבוצות העמיתים בתחום עריכת הדין אפשר למצוא בתוכניות המנוהלות על ידי לשכות עורכי הדין בארצות הברית, אשר הוזכרו לעיל. כחלק מתוכניות התמיכה ניתנת לעורכי הדין אפשרות לפנות לעמיתיהם, העובדים מטעם התוכנית, ולקבל ייעוץ והדרכה באופן דיסקרטי.²¹⁶

בישראל, בשנים האחרונות הופעלו כמה תוכניות פיילוט של קבוצות עמיתים מעין טיפוליות המיועדות לעורכי דין. כך, לדוגמה, כבר כמה שנים מתקיימות בפרקליטות "סדנאות חוסן" המופעלות על ידי המרכז לנפגעות תקיפה מינית, והמיועדות לפרקליטים המטפלים בתיקי עבירות מין.²¹⁷ דוגמה נוספת לליווי עורכי דין על ידי אנשי מקצועות הטיפול היא במסגרת התוכנית למתן סיוע משפטי למשפחות שיקריהן נרצחו. כחלק מתוכנית זו, עורכי דין המעניקים ייצוג משפטי מטעם האגף לסיוע המשפטי במשרד המשפטים מלווים על ידי עובדים סוציאליים לצורך התמודדות עם הייצוג, תוך מתן דגש לנושא הטראומה המשנית.²¹⁸

4.5 הדרכה וייעוץ (סופרוויז'ן)

כפי שצוין לעיל בפרק ה', מחקר חשף כי, בהשוואה לאנשי טיפול, עורכי דין נמצאים בסיכון גבוה יותר להתפתחותה של הטראומה העקיפה. נמצא כי אחד הגורמים לכך הוא הבדידות המקצועית של עורכי הדין והיעדר תמיכה שוטפת. זאת בשונה מן העוסקים במקצועות הטיפול המחויבים לעבור הדרכה (סופרוויז'ן) באופן שוטף כחלק אינהרנטי מעבודתם. מחקרים רבים הראו כי הסופרוויז'ן הוא אחד הכלים המשמעותיים ביותר בהפחתה של ההשפעות השליליות של הטראומטיזציה העקיפה.²¹⁹

אומנם בגופים מסוימים בארץ המעסיקים עורכי דין מטעמים, כגון הסניגוריה הציבורית, הפרקליטות והסיוע המשפטי, מתקיים הליך של בקרה על איכות העבודה, פיקוח ומתן ייעוץ מקצועי. אך, לרוב, הסוגיות הרגשיות עימן מתמודד המייצג אגב עבודתו לא מקבלות ביטוי כחלק מהליך זה. אף אם קיימת

²¹⁶ ראו, לדוגמה, <http://bit.ly/4mVBT3I>.

²¹⁷ חן שליטא "מרגישה שאת צריכה להתקלח עם אקונומיקה": הפרקליטות שמטפלות בתיקים הקשים ביותר מדברות לראשונה "גלובס" (7.3.2020) <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001320749>.

²¹⁸ הסיוע המשפטי – משרד המשפטים דוח סיכום פעילות שנת 2021. ראו <https://www.gov.il/BlobFolder/reports/300423/he/2021.pdf>.

²¹⁹ Shekinah Manning-Jones, Ian de Terte & Christine Stephens, *Vicarious posttraumatic growth: A systematic Literature review*, 5 INT'L. JOUR. OF WELBEING, 125, 133 (2015).

התייחסות כלשהי לנושא במפגשי הפיקוח, הרי שהליך זה אינו מובנה ולרוב הוא תלוי בכישוריו ובאופיו של עורך הדין המפקח. נראה כי הכשרת צוותי הרפרנטים בנושא הטראומה העקיפה, העלאת המודעות להשלכותיה ומתן כלים בסיסיים להנגשת הנושא לעורכי הדין, הם נושאים שצריכים להיכלל כחלק מעבודת הפיקוח, הייעוץ והליווי המקצועיים. זאת, כאחד הכלים ההכרחיים להבטחת איכות העבודה של עורכי הדין העובדים מטעם הארגונים. המפקח המקצועי, כנציג הארגון, הוא הכתובת הטבעית לחשיפה הראשונית של המורכבות העולה ביחסים בין עורך הדין ללקוחו ולהענקת הכוונה בסיסית. לכן נראה כי עידוד העלאת נושא הטראומטיזציה לדיון באווירה שאינה שיפוטית, בעת הליווי המקצועי, ומתן כלים להתמודדות באופן שוטף – צריכים להפוך לחלק אינטגרלי בעבודת הפיקוח והייעוץ.²²⁰

יצוין כי עורכי הדין המייצגים בפלילים, שאינם מועסקים על ידי גופים ציבוריים ואשר מלוא היקף עבודתם היא פרקטיקה פרטית, עובדים לרוב במסגרת של משרדים קטנים. במקרה זה – והדבר תקף כמובן גם לגבי משרדים קטנים מתחומי משפט אחרים המטפלים בחומרים טראומטיים – אפשר להציע כי אפיק הסופרוויז'ן יסופק על ידי לשכת עורכי הדין, כחלק ממחויבותה לשמירה על איכות המקצוע והדאגה לחבריה.

4.6 הגברת תחושת הקולגיאליזם

כאמור, הסביבה המשפטית הישראלית היא עתירת קונפליקטים, אשר נוצרים בין היתר בשל ההכרח הנובע מן השיטה האדוורסרית, ולעיתים נובעים מאותו האתוס המקצועי המעורר ציפייה להתנהלות תקיפה וכוחנית. ייתכן שגם לתחרותיות הקיימת בתחומי משפט מסוימים יש השפעה על התנהלות שאינה חברית. כללי האתיקה בישראל מחייבים את עורכי הדין לשמור על הגינות, על כבוד המקצוע ועל יחס כבוד לבית המשפט.²²¹ אולם, בתוך הגדרה רחבה זו עלולות להיכלל התנהגויות שליליות רבות שאף כי אינן עולות כדי עבירה אתית, בהחלט יש בהן כדי ליצור סביבת עבודה "רעילה" ורווית מתחים. התנהלות בוטה, תוקפנית וגסת רוח, כאשר היא הופכת לחלק אינטגרלי משגרת העבודה, בהכרח תשפיע על מצבו הרגשי של עורך הדין ועל סביבתו. על כן, הפיכתה של הקולגיאליזם ושמירה על כללי הנימוס לכלל מחייב, תתרום להגברת היעילות של המערכת כולה ותשפר את תדמית המקצוע בעיני הציבור הרחב.²²²

²²⁰ Albert, *Keeping Legal Minds Intact*, לעיל ה"ש 136, בעמ' 2.

²²¹ ס' 2 לכללי לשכת עורכי הדין (אתיקה מקצועית), התשמ"ו-1986.

²²² National Task Force on Lawyering Well-Being, Creating a Movement To Improve

נראה כי הצורך בשינוי עמוק בדפוסי ההתנהלות של בעלי התפקידים בין כותלי בית המשפט ובמשרדי עורכי הדין, מחייב עריכת שיח משותף של כל הגורמים המקצועיים בעולם המשפט, ובניית אסטרטגית פעולה משותפת. ראשית, יש לערוך בחינה מעמיקה של הנושא ולעמוד על היקפי הבעיה.²²³ שנית, על לשכת עורכי הדין והגופים המעסיקים מספר גבוה של עורכי דין למסד "כללי התנהגות", המבהירים את הציפיה לקולגיאליזם ואדיבות מקצועית, ולהתוות מדיניות הטמעתם. האפקטיביות של פעולות אלה מותנית במידת המעורבות ושיתוף הפעולה מצד בתי המשפט, אשר בכוחם להפוך לגורם מוביל בשינוי בתרבות הדיון.

אחת ההמלצות של דו"ח הוועדה לבחינת הנושא של רווחתם האישית והמקצועית של עורכי הדין, שכונסה במסגרת לשכת עורכי הדין האמריקאית, הייתה לקבוע סטנדרטים של התנהגות קולגיאליזם ולערב את בתי המשפט ואת משרדי עורכי דין הגדולים בהטמעתם.²²⁴

5. הסניגוריה הציבורית בישראל – תחילת עידן המודעות

חשוב לציין כי בישראל כבר החלו לפעול בכיוון של העלאת המודעות והתמודדות עם התופעה, כפי שניתן לראות מהנעשה בסניגוריה הציבורית. בהקשר הנדון במאמר זה, התפתחויות השנים האחרונות בסניגוריה הציבורית, הן דוגמה להכרה ארגונית בחשיבות העלאת המודעות להשלכות הרגשיות של המקצוע והבאת השיח בנושא לסדר היום הארגוני.

כחלק מהתהליך האסטרטגי שהסניגוריה הציבורית עוברת בשנים האחרונות, הוקם צוות "תמיכה רגשית" המורכב מעובדי הארגון. מטרת הצוות היא לבחון את נושא החוסן של עובדי הסניגוריה, ולבנות את המנגנונים הנדרשים לשמירתו. הצורך בנקיטת מהלך זה עלה, בין היתר, בעקבות ממצאי סקרים שנערכו בקרב עובדי הארגון, אשר הצביעו על קיומו של עומס רגשי הנוצר עקב העבודה ונוכח המאפיינים הייחודיים של העיסוק. כמו כן, דווחה הדרישה למתן מענה מערכתי להשלכות הרגשיות והנפשיות של העבודה. יעדי הצוות כוללים גיבוש תוכנית להגברת המודעות הארגונית לתופעה השחיקה והשלכותיה; הענקת תמיכה

<https://lawyerwellbeing.org/wp-content/uploads/2017/11/Lawyer-Wellbeing-Report.pdf>
Well-Being in the Legal Profession 15 (14.8.2017) זמין ב-

²²³ לדוגמה, משאל עורכי דין שנערך בשנת 2007 בארצות הברית הצביע על כך ש-72% מהנשאלים הגדירו התנהגות שאינה קולגיאליזם כאחת הבעיות המרכזיות של המקצוע. ראו Rothstein, לעיל ה"ש 14, בעמ' 15.

²²⁴ National Task Force on Lawyering Well-Being, לעיל ה"ש 222, בעמ' 15.

שוטפת וניהול החשיפה לתכנים טראומטיים; בניית פלטפורמה לטיפול קבוצתי, ועוד.²²⁵

לאור ההכרה כי תופעת הטראומטיזציה המשנית והשחיקה הרגשית עלולה להופיע גם בקרב עובדי המינהלה של הארגון, שולבה קבוצה של עובדי צוות המינהלה של הסניגוריה הציבורית בסדנת "חוסן" של משרד המשפטים, אשר הוזכרה לעיל.²²⁶ באשר לצוות המשפטי – בתחילת שנת 2025, מתקיימת סדנת חוסן הנערכת מטעם משרד המשפטים בקרב מנהלי המחלקות של הסניגוריה הציבורית. בהמשך השנה התקיימה סדנה נוספת המיועדת לקבוצה של עורכי הדין של הסניגוריה.

חשוב לציין כי למרות חשיבותה הרבה של יוזמה זו, היא נגישה אך ורק לצוות הפנימי של הסניגוריה הציבורית – כ-145 עורכי דין, המועסקים ישירות על ידי משרד המשפטים. לעומת זאת, הרוב המכריע של הסנגורים הציבוריים – כ-800 סנגורים עורכי דין פרטיים המייצגים מטעם הסניגוריה הציבורית²²⁷ – לא יכולים ליהנות מסדנאות אלה ומן המענים שהן מספקות.

6. פרדוקס המוטיבציה בעבודת הסנגור הציבורי

לצד ההתמודדות עם הקשיים, חשוב להבין את מקורות המוטיבציה המאפשרים לעורכי דין להמשיך בעבודתם למרות העומס הרגשי. הספרות המקצועית הדנה בשחיקה של עובדים, מגדירה תופעת פרדוקס המוטיבציה בעבודת הסנגור הציבורי כאובדן של תחושת משמעות, של האידאליזם ושל המחויבות.²²⁸ תיאור היקף ההשפעות השליליות של העיסוק ועוצמתן על רווחתם האישית והמקצועית של הסנגורים, כפי שהובא לעיל, יש בו לכאורה, כדי להצביע על ירידה ברמת המוטיבציה המקצועית של עורכי הדין. ברם, עיון בנתונים בדבר תחושת הסיפוק המקצועי של הקבוצה הנדונה מציג תמונה מעין פרדוקסלית, כאשר על אף המחירים הרגשיים הכבדים של המקצוע, רמת המוטיבציה והסיפוק של הסנגורים נותרת גבוהה.

כך, לדוגמה, ממצאי מחקר משנת 2008 שהוזכר לעיל,²²⁹ אשר בחן את סוגיית הטראומה העקיפה בקרב עורכי דין המתמחים בפלילים, עולה כי על אף השכיחות והעוצמה הגבוהות של הסימפטומים, דיווחו הנבדקים על רמה גבוהה

225 דוח פעילות 2021, לעיל ה"ש 105, בעמ' 41–42.

226 שם, בעמ' 41.

227 שם, בעמ' 80.

228 ארגז כלים, לעיל ה"ש 202, בעמ' 7.

229 Vrklevski & Franklin, לעיל ה"ש 26.

של סיפוק מעבודתם.²³⁰ באופן דומה, עורכת המחקר בקרב סנגורים ציבוריים בשנת 2020 ציינה את השיעור הגבוה יחסית של שביעות רצון מהעבודה, למרות הדיווחים על קיומה טראומטיזציה משנית חמורה הקשורה לעבודה.²³¹ מחקר אחר שנערך באירלנד מצביע על מגמה דומה.²³²

בסקר שנערך בקרב עובדי הסניגוריה הציבורית בישראל עלה כי 85% מעורכי הדין דיווחו שהם חווים סיפוק מעבודתם. נוסף על כך, 95% מהמשתתפים ציינו כי הם חווים סיפוק מכך שעבודתם מאפשרת לסייע לאנשים אחרים. נתון מעניין בהקשר זה הוא כי יותר ממחצית (56%) מעובדי הסניגוריה הציבורית אשר השתתפו בסקר, הם בעלי ותק של 11 שנים ויותר במסגרת הארגון. נראה כי על אף דיווחי הנשאלים בדבר הקשיים הרגשיים עימם הם מתמודדים בעבודתם, אחוז עזיבת הארגון הוא נמוך – דבר אשר אף הוא עומד לכאורה בסתירה להשלכות הצפיות של הטראומה העקיפה.

מן האמור לעיל עולה כי הבנת המניעים אשר יש בהם כדי להטות את הכף להישארות במקצוע על אף השלכותיו הרגשיות הקשות, היא חיונית לבניית מנגנון יעיל לטיפול בתופעת השחיקה והטראומטיזציה העקיפה של הסנגורים.

6.1 מקורות מוטיבציה על-פי השקפות שונות

נראה כי הניסיון להתחקות אחר מקורות המוטיבציה בעבודת הסנגור, שנעשה במסגרת המחקרים שנערכו בחו"ל, הוביל למסקנה כי אי אפשר להצביע על השקפה אחידה שמשותפת לכלל העוסקים במשלח היד. אף כי מדובר בנישה מקצועית צרה יחסית, עשויים להיות הבדלים משמעותיים בכל הנוגע למקורות המוטיבציה, הן בין נציגי קבוצות העיסוק השונות, כגון: עורכי פרטיים אל מול סנגורים ציבוריים; ייצוג בסוגים שונים של עבירות ואוכלוסיות שונות, והן בין הפרטים המשתייכים לאותה קבוצה. עם זאת, הספרות מצביעה על מספר אלמנטים אשר נראים כמשותפים לכלל ציבור העוסקים במתן ייצוג בפלילים.

המכנה המשותף הראשון, המכונה בספרות גם כ"מניע האידאולוגי", הוא המחויבות המוסרית של עורכי הדין להבטיח שמירה על זכויות האדם וההגינות של ההליך הפלילי. המוטיבציה "האידאולוגית" מושתתת על התפיסה כי השיטה האדוורסרית מחייבת ייצוג שוויוני של שני צדי המתרגם, ורק באופן זה אפשר להבטיח קיומו של הליך אפקטיבי וצודק.

230 שם.

231 ראו Dotson, לעיל ה"ש 85.

232 Bulbulia, Trimble, Quigley & Gordon, לעיל ה"ש 121, בעמ' 40.

מוטיב נוסף, אשר חזר בתשובות הנשאלים מקרב הסנגורים במחקרים שנערכו בנושא, הוא המניע "הפוזיטיביסטי", אשר גורס כי "האמת" אותה מבקש ההליך המשפטי לגלות אינה האמת "האבסולוטית" אלא האמת המשפטית – וזו תיחשף רק בתנאי שתפקיד הסנגור ימולא כהלכה. בהתאם להשקפה זו, אל לו לסנגור לאפשר לעמדותיו המוסריות ולתפיסותיו באשר לאשמה המוסרית להשפיע על ניתוחו המקצועי את השמה המשפטית.

השקפה סנגוריאלית נוספת גורסת כי חלק גדול של מבצעי העבירות הפליליות הם קורבנות של אי-צדק חברתי.²³³ תומכי הגישה "הפוליטית-אקטיביסטית" מסתמכים על הנתונים שלפיהם רוב המואשמים בעבירות חמורות משתייכים לאוכלוסיות של מיעוטים ומגזרים מוחלשים, ורואים בייצוגם המשפטי בתיק מסוים חלק מהמאבק הרחב כנגד אכיפה מפלה וביטויים אחרים של אי-צדק חברתי.²³⁴

"המניע הסוציאלי" החופף במידה מסוימת להשקפה האקטיביסטית, מתבסס על הנתונים כי רוב המואשמים בפליליים משתייכים לקבוצות סוציו-אקונומיות נמוכות ולשכבות החלשות ביותר באוכלוסייה. הסנגורים הפועלים מתוך המניע הסוציאלי מאמינים כי הענקת ייצוג מיטבי בפלילים, אשר יבטיח את מימוש מלוא הזכויות של הנאשם, יתרום לשיקומו ולשיפור מצבו הסוציו-אקונומי.²³⁵ הדוגלים במניע "האגואיסטי" סבורים כי עבודת הסנגור מעניינת יותר מתחומי משפט אחרים.²³⁶ העיסוק בדיני נפשות, ההופעות התכופות בבתי המשפט, והתוצאה הקריטית שמונחת על הכף – כל אלה הופכים את העבודה היום-יומית של סנגור למאתגרת ומלהיבה.

בחינה מעמיקה של מקורות המוטיבציה של סנגור ציבורי אפשר למצוא במאמרו של פרופסור צ'ארלס אוגלטרי משנת 1993.²³⁷ לגישתו, המניעים העיקריים שיש בהם כדי להבטיח את הישגותו של סנגור ציבורי במקצוע, על אף הקשיים הרבים הכרוכים בו, הם "אמפתיה" ו"הרואיות".²³⁸ לתפיסתו, ההצדקות "הקלסיות", שחלקן פורטו לעיל, לעיסוק בעבודה סנגוריאלית, אינן איתנות דיין אל מול השחיקה היום-יומית, ונדרשת מוטיבציה פנימית חזקה אשר תסייע לסנגור להמשיך בעיסוקו לאורך זמן רב.²³⁹ "האמפתיה", שלפי אוגלטרי היא היכולת להתייחס אל הלקוח כאל אדם שווה ערך ולהזדהות עימו, היא

233 Etienne, לעיל ה"ש 62, בעמ' 95; Babcock, לעיל ה"ש 50, בעמ' 177.

234 Tavassoli, לעיל ה"ש 43, בעמ' 167.

235 שם.

236 שם.

237 Ogletree, לעיל ה"ש 57, בעמ' 1239.

238 שם, בעמ' 1271–1294.

239 שם, בעמ' 1254–1257.

לדבריו, אלמנט הכרחי שקיומו יבטיח נאמנות עמוקה לאינטרסים של הלקוח.²⁴⁰ היחס האמפטי צוין כמקור המוטיבציה העיקרי במחקר שנערך בקרב סנגורים המייצגים נאשמים בעבירות שלצידן עונש מוות.²⁴¹ היסוד החיוני הנוסף לשמירה על מוטיבציה גבוהה, אליבא דאוגלטרי, הוא "הרואיות". בתיאורו, הסנגור הוא "הגיבור" של הלקוח אשר נלחם עבורו במהלך הפלילי ללא יראה.²⁴²

העמדה המבקרת את גישתו של פרופסור אוגלטרי מתייחסת לבעייתיות שבאלמנטים המרכזיים שהוצגו על ידו.²⁴³ כך, לדוגמה, צוין כי הקריאה של פרופסור אוגלטרי להזדהות עם הנאשם, הופכת את גבולות היחסים של עורך דין-לקוח לבלתי בהירים ומטשטשת את ההבחנה שבין חייו האישיים של הסנגור לאלה המקצועיים.²⁴⁴

הפרדיגמה של פרופ' אוגלטרי זכתה לניתוח ולאזכורים רבים בספרות המקצועית. במאמרה של פרופ' סמית אפשר למצוא ניתוח ביקורתי לגישה של אוגלטרי והצעה למודל חלופי. במקום אמפתיה והרואיות, פרופ' סמית מציינת את שלושת האלמנטים – כבוד, התמקצעות ותחושת זעם – כדומיננטיים בשמירה על רמת מוטיבציה גבוהה של סנגור. התייחסות אל הלקוח תוך רחישת כבוד לאוטונומיה שלו כאדם, לאישיותו ולסיפורו האישי, תאפשר לדעתה של פרופ' סמית שמירה על גבולות יחסי עורך דין-לקוח מחד גיסא, וקיומה של מחויבות גבוהה לאורך זמן, מאידך גיסא.²⁴⁵ באשר לאלמנט השני – ההתמקצעות – התזה גורסת כי ייצוג נאשמים בפלילים היא התמחות מקצועית נפרדת ודורשת פיתוח של ידע וכישורים ייחודיים. לדבריה של פרופ' סמית, הסיפוק הכרוך בהצלחה מקצועית הוא בעל משקל רב יותר עבור הסנגורים, בהשוואה לעורכי דין מתחומים אחרים. זאת, בהינתן "ההפסדים" הרבים הנלווים לעבודתם של הראשונים. ההתמקצעות ותחושת הגאווה בהישגים המקצועיים, אם כך, הן מקור מוטיבציה הכרחי. בדבריה על "תחושת הזעם", מתכוונת סמית לזעם "מוסרי", קרי להתנגדות העקרונית של הסנגורים לאי-הצדק החברתי. לדבריה, הזעם וההבנה כי לעיתים המאבק עצמו חשוב יותר מניצחון נקודתי – יבטיחו את מניעת השחיקה ויאפשרו קיומה של מסירות בלתי נדלית למקצוע.²⁴⁶

240 שם, בעמ' 1271–1275.

241 Tavassoli, לעיל ה"ש 43, בעמ' 167.

242 Smith "Too Much Heart", לעיל ה"ש 50, בעמ' 1275.

243 שם, בעמ' 1203.

244 שם, בעמ' 1225.

245 שם, בעמ' 1244.

246 שם, בעמ' 1259.

6.2 צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה כמקור מוטיבציה של סנגור

6.2.1 צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה

המונח "צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה" של מטפלים התפתח מן המושג "צמיחה פוסט-טראומטית" של נפגעים, המתאר שינוי פסיכולוגי חיובי שחל בעקבות מאורע טראומטי. השינוי מתרחש כאשר החוויה הטראומטית ועיבודה מביא לארגון מחדש – חיובי – של תפיסתו של אדם את עצמו ושל דרכי הבנתו את העולם.²⁴⁷ באופן דומה, "צמיחה פוסט טראומטית עקיפה" מתארת תהליך של שינוי פסיכולוגי אותו עובר המטפל שחווי טראומה משנית או עקיפה אגב עבודתו. תהליך צמיחה זה, אשר מונע על ידי עיבוד חוויות הטראומה העקיפה, מביא לבניית סכמות קוגניטיביות חדשות ומסייע ליצירת חוסן נפשי ויציקת משמעות חדשה בעיסוק של המטפל.²⁴⁸

כאמור, קיים דמיון בביטוי הצמיחה פוסט-טראומטית העקיפה של המטפלים בטרומה, לזה שחל במי שנפגע מטרומה באופן ישיר. ההשלכות החיוביות כוללות התפתחות אישית, תחושת העצמה ושיפור ביחסים הבין-אישיים. עם זאת צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה של מטפלים מאופיינת באספקטים נוספים כגון הבנת ערכה הגבוהה של עבודתם, תחושת העצמה בעקבות היכולת לסייע למטופל ותחושת של שיפור ביכולות המקצועיות.²⁴⁹ את הגורמים שיש בהם כדי לסייע להתפתחות של צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה, אפשר לחלק לשתי קבוצות: המשתנים האישיים והמשתנים המערכתיים. באשר למשתנים האישיים-הפסיכולוגיים צוין, בין היתר, כי התגייסות אמפתית של המטפל מגבירה את הסיכוי להתגבר על ההשלכות השליליות של פוסט-טראומטיזציה העקיפה. נוסף על כך, אופטימיות וגישה חיובית הם גורמים המגבירים את הסיכוי לצמיחה.²⁵⁰ גורמים התנהגותיים, שצוינו כמשמעותיים, מתייחסים לפעילויות של "טיפול עצמי", כגון: התעמלות, תזונה נכונה, עיסוק בתחביבים, והעצמה אישית. כמו כן, פניה לטיפול פסיכולוגי נמצאה כמגבירה סיכוי לגדילה.²⁵¹

247 הדס זאביסלע "מודל הדרכה למטפלים המתמודדים עם טראומטיזציה משנית ועקיפה: מקושי לחוסן ולצמיחה" חברה ורווחה לו, 465, 466 (2017).

248 שם, בעמ' 466.

249 Manning-Jones, Terte & Stephens, לעיל ה"ש 219, בעמ' 131.

250 שם, בעמ' 132.

251 שם, בעמ' 133.

בין המשתנים הסביבתיים המסייעים להיווצרותה של צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה – הדרכה ופיקוח מקצועי ותמיכה על ידי עמיתים – צוינו כמשמעותיים ביותר.²⁵²

6.2.2 "סיפוק החמלה"

המונח "סיפוק החמלה", הוא סיפוק אותו חש מטפל מיכולתו להעניק עזרה לנפגע טראומה. סיפוק זה הוגדר כאחד האלמנטים המשמעותיים המשפיעים על הפחתת רמת הטראומטיזציה העקיפה, ועל הגברת הסיכוי לגדילה פוסט-טראומטית עקיפה.²⁵³ נמצא כי סיפוק החמלה הוא בעל השפעה רבה על המוטיבציה של מטפל להמשיך לעסוק במקצוע על אף השלכותיו הרגשיות השליליות.²⁵⁴ החוקרים ציינו כי תחושת סיפוק גבוהה תורמת לאופטימיות ולאמונה בטוב שבאדם, אף בהינתן ההשפעות הרגשיות השליליות של החשיפה הממושכת לסבלו של הנפגע.²⁵⁵

בהתאם לתוצאות המחקרים, רמת סיפוק החמלה מושפעת הן מהמשתנים האישיים, כגון אופטימיות ותחושת השליטה, והן מתנאי הארגון והעסקה.²⁵⁶

6.3 צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה, סיפוק החמלה ועבודת הסנגור

לאור המושגים שנסקרו, נבחן כעת את הקשר בין צמיחה פוסט-טראומטית עקיפה, סיפוק החמלה ועבודת הסנגור. עם התפתחות החקר בנושא הצמיחה פוסט-טראומטית העקיפה, נמצא כי לרוב ההשלכות הרגשיות השליליות דרות ככפיפה אחת עם הסימפטומים החיוביים.²⁵⁷ קרי, ייתכנו מקרים רבים שבהם לצד ההשפעות השליליות של העבודה עם נפגעי טראומה, יתפתח אצל המטפל תהליך של העצמה וצמיחה כתוצאה מחוויית הטראומטיזציה העקיפה.

נראה כי התיאור של חוויית הסנגורים במחקרים שהוזכרו במאמר זה תואם את הדואליות האמורה, כאשר על אף קיומן של ההשפעות השליליות של הטראומטיזציה העקיפה, דיווחו הסנגורים שנבדקו על רמה גבוהה של סיפוק

252 שם.

253 שם, בעמ' 252.

254 ענבר לבקוביץ וצמרת ריקון "תשישות חמלה ומצוקה רגשית בקרב יועצים חינוכיים" היעץ החינוכי כא 175, 177 (התשע"ט).

255 Sean Collins, *Too tired to care? The psychological effects of working with trauma*, 10 JOURNAL OF PSYCHIATRIC AND MENTAL HEALTH NURSING, 17 (2003).

256 MEGAN S. BERTHOLD, VICARIOUS TRAUMA AND RESILIENCE 30 (NetCE 2016).

257 שם, בעמ' 32.

החמלה. באשר להשלכות תחושת הסיפוק, הסכימו החוקרים עם עמיתיהם שבחנו אוכלוסיות אחרות, כי רמה גבוהה של הסיפוק האמפתי, יש בה כדי להקטין את הסיכוי להתפתחותה של הטראומטיזציה העקיפה.²⁵⁸ סיפוק החמלה והצמיחה הפסיכולוגית של סנגורים בעקבות חשיפתם לתכנים טראומטיים אגב עבודתם טרם נבחנו כמקור מוטיבציה עצמאי, שיש בו כדי לתרום להישארות של הסנגורים בעבודתם לאורך זמן. ואולם, בשל הדמיון בין המאפיינים הרגשיים של עיסוק זה לאלה של תחום הטיפול, נראה כי עידוד הצמיחה בשל הטראומה העקיפה והגברת סיפוק החמלה אצל הסנגורים – יתרמו משמעותית להעלאת רמת המוטיבציה.

מחקר שנערך בקרב אנשי הסניגוריה הציבורית של ויסקונסין²⁵⁹ ותוצאות סקר הראשוני בקרב אנשי הסניגוריה הציבורית הישראלית,²⁶⁰ שהוזכרו כאן, משקפים את התמונה מעין פרדוקסלית, שבה לצד קיומם של סממנים מובהקים של מצוקה רגשית בשל העבודה, נרשמה רמה גבוהה של סיפוק מקצועי. דברי עו"ד דורי פינטו, מתארים היטב את התופעה: "אכן, הסנגורים הציבוריים משלמים מחיר נפשי כבד שעלינו להיות ערים לו ולדאוג לטפל בו, אבל בשדה הזה בדיוק, בשדה הרגש, הזהות העצמית והיציבות הנפשית, אין ספק שהסניגורים הציבוריים זוכים בהרבה מאד".²⁶¹ תחושת השליחות, ההכרה בחשיבות ובערכו הגבוה של המקצוע, ליווי הלקוח בהליך שיקום מוצלח והתחושה שהייצוג תרם להצלחתו – כל אלה הם גורמים משמעותיים בהעצמת הסיפוק המקצועי והאיש.

על כן, ההתמקדות בהשלכות החיוביות של העבודה, העצמת סיפוק החמלה ועידוד תהליכי הצמיחה הטראומטית העקיפה – יש בכל אלה כדי לחזק את העמידות של הסנגורים בפני התופעות הרגשיות השליליות של המקצוע ולהגביר את המוטיבציה המקצועית.

באשר לדרכים שבהן יש לפעול כדי להגדיל את הסיכוי להתפתחות אישית ומקצועית למרות, או אף בזכות הטראומה העקיפה, הרי שבהיעדר ההכשרה המתאימה בתחום החוסן הרגשי ובהינתן הנכונות הנמוכה של עורכי הדין לפנות לקבלת טיפול באופן עצמאי, כפי שהוזכר לעיל – נראה כי דווקא למשתנים המערכתיים משמעות מכרעת בנושא זה. בהינתן ממצאי המחקרים אשר הראו כי לפקטורים האישיותיים השפעה זניחה להתפתחות הטראומטיזציה העקיפה, בהשוואה לפקטורים ארגוניים כגון היעדר הכשרה, תמיכה והדרכה במקום

258 Vrklevski & Franklin, לעיל ה"ש 26.

259 Levin & Greisberg, לעיל ה"ש 21.

260 דוח פעילות 2021, לעיל ה"ש 105.

261 פינטו, לעיל ה"ש 10, בעמ' 5.

העבודה²⁶², ובהתחשב בעובדה כי הכלים הארגוניים, דוגמת הסופרוויז'ן ותמיכת העמיתים, מגבירים את תחושת סיפוק החמלה²⁶³. נראה כי האחריות העיקרית לפיתוח מנגנונים מתאימים מוטלת על הארגונים המעסיקים עורכי דין שמייצגים אוכלוסיות מוחלשות. לאור זאת, לדעתי, יש לשלב בהכשרת עורכי הדין גם את ההיבטים החיוביים של העבודה המאתגרת ולהדגיש כיצד הקשיים הרגשיים עשויים להוביל לצמיחה אישית ומקצועית.

ז. אחרית דבר – מודעות, מניעה ואופטימיות זהירה

עבודת הסגור היא מלאכה מורכבת שאינה מתבצעת בחלל ריק. לעבודת זו השלכות רגשיות משמעותיות המתבטאות בחייהם האישיים והמקצועיים של הסגורים. במאמר זה עמדתי על האופן שבו המפגש עם הטראומה של הלקוחות וקורבנות העבירות משפיע על עורכי הדין, והדגשתי כי מעבר לפגיעה באיכות חייו האישיים של הסגור, הסימפטומים של הטראומטיזציה העקיפה משפיעים על תפקודו המקצועי, ועלולים להוביל לירידה באיכות הייצוג המשפטי המוענק על ידו.

בחנתי את המאפיינים שמעצימים את המצוקה הרגשית של עורכי הדין, ובהם חוסר הנכונות לפנות לטיפול והתדמית ה"חזקה" שערכי הדין נוטים לטפח. החשש מהסטיגמה שתדבק בעורכי הדין אם יפנו לעזרה, אינו חשש קל ערך, כפי שמאשרים מחקרים וסקרים שנערכו בחו"ל.

עמדתי על הצורך בשינוי משמעותי בדפוסי ההתנהלות של בעלי התפקידים בין כותלי בית המשפט ובמשרדי עורכי הדין. כמו כן, הצבעתי על הצורך בעריכת שיח משותף בין הגורמים המקצועיים בעולם המשפט ועל בניית אסטרטגית פעולה משותפת. במאמר דנתי בהרחבה בהמלצות למניעה, התמודדות וטיפול הן ברמת הפרט והן במסגרת דרכי ההתמודדות המומלצות לארגונים.

הראיתי כי בספרות המקצועית קיימת כיום הסכמה שהטראומטיזציה העקיפה אינה בעיה פרטית של עורך דין העוסק בחומר טראומטי, אלא תופעה רחבה בעלת היקפים מדאיגים. להלן אפרט את הבעיות המרכזיות שזיהיתי במערכת הקיימת ואת הפתרונות האפשריים.

262 Maguire & Byrne, לעיל ה"ש 127, בעמ' 240.

263 Patrick Q. Brady, *Crimes Against Caring: Exploring the Risk of Secondary Traumatic Stress, Burnout and Compassion Satisfaction Among Child Exploitation Investigators*, 32 J. POLICE & CRIM. PSYCH. 305, 309 (2017).

הדגשתי את הבעייתיות שבהיעדר הכשרה מתאימה למשפטנים, שכן ההכשרה הסטנדרטית כמעט אינה מתייחסת להשלכות הרגשיות של העבודה המשפטית, ואינה עוסקת בפיתוח מיומנויות בין-אישיות. הסברתי מדוע סביבת העבודה של עורך הדין היא הן גורם ביצירת הסיכון לפיתוח טראומה עקיפה בקרב עובדים, והן בהפחתת סיכון זה. הצעתי מנגנוני סיוע לעורכי דין, ובכללם מנגנוני ליווי ותמיכה הכוללים טיפול פרטני, סיוע על ידי עמיתים, והדרכה ייעוץ (סופרוויז'ן).

הדגשתי כי בגופים מסוימים בישראל המעסיקים מספר גדול של עורכי דין מטעמם, כדוגמת הפרקליטות, הסניגוריה הציבורית והסיוע המשפטי, אומנם החלו להתייחס לסוגיית ההשלכות הרגשיות של הייצוג המשפטי. עם זאת, הצעדים הננקטים אינם מספקים דיים, ואינם מיושמים באופן רחב. ובאשר לעורכי דין העובדים במשרדים פרטיים, הרי שאלה נותרים למעשה 'מחוץ לתמונה'.

הצעתי, בין היתר, כי לשכת עורכי הדין תפעל לספק סופרוויז'ן לכלל חבריה, כחלק ממחויבותה לשמירה על איכות המקצוע ולדאגה לרווחת לציבור עורכי הדין.

בניסיון לאתר דרכים אפקטיביות להתמודדות עם ההשלכות הרגשיות השליליות ולמניעתן, דנתי במקורות המוטיבציה בעבודת הסגור. בפרט, עסקתי בצמיחה פוסט טראומה עקיפה – התפתחות פסיכולוגית חיובית של סגורים בעקבות חשיפתם לתכנים טראומטיים. בהקשר זה, התייחסתי למונח "סיפוק החמלה" – הסיפוק שחש איש מקצוע בשל יכולתו לתת עזרה לנפגע טראומה. מושג זה זוהה כאלמנט משמעותי ומרכזי המשפיע על הפחתת רמת הטרואומטיזציה העקיפה. ציינתי את המחקרים המראים כי לסיפוק החמלה השפעה מכרעת על המוטיבציה של איש מקצוע להמשיך לעסוק במקצוע על אף השלכותיו הרגשיות השליליות.

לאור הניתוח שהוצג עולה כי הבנה עמוקה של המניעים המטים את הכף להישארות במקצוע שיש במסגרתו השלכות רגשיות קשות, תאפשר בניית מנגנון יעיל לטיפול בתופעת השחיקה והטרואומטיזציה העקיפה בקרב סגורים. "מוטב היה אילו נולדנו חכמים ומנוסים, אבל הואיל ואין זה כך, כדאי ללמוד מאנשים שעצתם טובה", כתב סופוקלס במחזה "אנטיגונה". חקר תופעת השחיקה והטרואומטיזציה העקיפה זוכה להתייחסות רחבה במגוון תחומים מקצועיים, ובראשם מקצועות הטיפול. גם עבודת הסגור, אשר בכל הנוגע למפגש עם נושאים טראומטיים דומה בהיבטים רבים לזו של מטפל, מן הראוי שהנושא ייבחן בכובד ראש ויטופל באופן מקיף וממצה. אם לא כן, עלול הסגור למצוא עצמו כגיבור טראגי, הנאבק בכוחות חזקים ממנו ונוטל על עצמו משימה

לתקן את עולם שהסדר בו הופר, וזאת בלי להיות מצויד בכלים המגנים על חוסנו האישי.

לסיכום, ברצוני להדגיש את חשיבות יישום ההמלצות שהועלו במאמר זה. מערך מקיף של בחינה, הערכה וסיוע, כפי שהוצע לעיל, יפחית בהכרח את ההיקף והעוצמה של הטראומטיזציה העקיפה, וישפר את יכולת ההתמודדות של הסגור אל מול הקשיים הרגשיים שמציבה לו עבודתו. זאת, במקביל להגברת המוטיבציה על בסיס יומיומי, ושיפור השירות המוענק ללקוחותיו.